

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

**20. YÜZYILIN ÜRETTİĞİ
İTİKÂDİ-KELÂMİ PROBLEMLERE
MEHMET AKİF ERSOY'UN BAKIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BETÜL MERAL

BURSA-2020

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

**20. YÜZYILIN ÜRETTİĞİ
İTİKÂDİ-KELÂMİ PROBLEMLERE
MEHMET AKİF ERSOY'UN BAKIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül MERAL

Danışman:

Prof. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

BURSA-2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı'nda, 701623033 numaralı Betül MERAL'in hazırladığı "20. Yüzyıl'ın Ürettiği İtikâdi-Kelâmi Problemlere Mehmet Akif Ersoy'un Bakışı" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 20.../21.../2022 günü 12:00.-.12:45.. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna...oybirliği..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

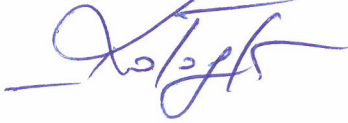
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye

Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

Bursa Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Üye

Dr.Öğr. Üy. Kadir Gömbeyaz

Kocaeli Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

TARİH

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/11/2019

Tez Başlığı / Konusu: **20. Yüzyılın Ürettiği İtikâdi-Kelâmi Problemlere Mehmet Akif Ersoy'un Bakışı**

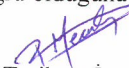
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 74 sayfalık kısmına ilişkin, 05/11/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

05/11/2019

Adı Soyadı: Betül MERAL
Öğrenci No: 701623033
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: Kelâm Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman: Prof. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “20. Yüzyıl’ın Ürettiği İtikâdi-Kelâmi Problemlere Mehmet Akif Ersoy’un Bakışı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

20/01/2020

Adı Soyadı:	Betül MERAL
Öğrenci No:	701623033
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Kelâm Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazarın Adı ve Soyadı	: Betül MERAL
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelâm
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xi+ 74
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Tefvik YÜCEDOĞRU

20. YÜZYIL'IN ÜRETTİĞİ İTİKÂDİ-KELÂMİ PROBLEMLERE

MEHMET AKİF ERSOY'UN BAKIŞI

20. yüzyıl dünya genelinde siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve dini alanlarda değişimlerin ve yeni fikri hareketlerin olduğu bir dönemdir. Mehmet Akif Ersoy, bu dönemde yaşayan Doğu-Batı medeniyetlerinin durumunu gözlemleyip karşılaştırmalı olarak tahlil eden bir düşünürdür. Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı döneminde yaşanan toplumsal sorunlar ile aydın-halk arasındaki itikâdi ve kelâmî alanda oluşan fikir ayrılıklarına Akif'in *Safahat* adlı eseri, yayınladığı çeşitli makale ve tefsir çalışmaları incelenerek ulaşılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Akif'in fikirlerinin oluşmasına zemin hazırlayan sosyal ortam ele alınmıştır. İtikâdi- kelâmî problemler ise Mehmet Akif'in uluhiyyet- nübüvvet- semiyat düşünceleri altında işlenmiştir. Çalışmamızın son kısmında dönemin diğer tartışılan konularından olan dinde teceddüd, eğitim, kadın ve aile hayatına değinilirken halkın kültür, gelenek ve inançları da göz önünde bulundurulmuş, Akif'in şiirlerindeki hikayelere başvurulmuştur. 20. yüzyılın ürettiği itikadi-kelami problemlere dönemin sosyo-kültürel yapısı etkili olmuş ve Akif, toplumu bu yönde arzu edilen İslamî hayata yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışma, Mehmet Akif'in eserlerinin yalnızca edebi nitelikli olmadığını aynı zamanda toplumsal ve dini alanlarda da incelenmeye değer olduğunu ve kendisine yapılan eleştirilerin sebeplerini belirleme bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER:

Mehmet Akif Ersoy, Safahat, İslamcılık, Batılılaşma, Din, Kader, Tevekkül

ABSTRACT

Name and Surname : Betül MERAL
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Theology
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+74
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Tefvik TÜCEDOĞRU

MEHMET AKİF ERSOY'S PERSPECTIVES ON THE THEOLOGICAL PROBLEMS OF THE 20TH CENTURY

The 20th century is a period of changes and new intellectual movements in the political, economic, social, cultural and religious fields around the world. Mehmet Akif Ersoy was a thinker who observes and analyzes the situation of East-West civilizations in this period. The social problems experienced during the most turbulent period of the Ottoman Empire with the differences of opinion between the intellectuals and the people in the theological field were reached by examining Akif's *Safahat* and various articles and commentaries. In this context, firstly, the social environment that prepared the ground for the formation of Akif's ideas was discussed. Theological problems were discussed under Mehmet Akif's ideas of uluhiyyet-nubuvvet-semiyat. In the last part of the study, the culture, traditions and beliefs of the people were also taken into consideration while referring to the other debated issues of the period, innovation in religion, education, women and family life, and the stories in Akif's poems were used. The socio-cultural structure of the period was effective on the theological problems produced in the 20th century and Akif tried to lead the society to the desired Islamic life in this direction. In the study, it is thought that Mehmet Akif's works are not only literary but also worthy to examine in social and religious fields and are important in determining the reasons for his criticism.

KEYWORDS:

Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Islamism, Westernization, Religion, Predestination, Reliance (Tawakkul)

ÖNSÖZ

20. yüzyıl düşünürlerinden olan Mehmet Akif Ersoy'un itikâdi ve kelâmî düşünceleri *Safahat* adlı eseri başta olmak üzere eserleri incelenerek çalışmamıza konu olmuştur.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacı belirtilip konunun mahiyeti ele alınmıştır. Takip edilen metot ve yöntemler, yararlanılan kaynaklar belirtilmiştir.

Birinci bölümde Mehmet Akif'in okul ve meslek hayatına değinilmiş, yaşadığı sosyal ortamın tahlili yapılmıştır. Akif, Osmanlı Devleti'nin son ve zor zamanlarına şahitlik ettiği ve bazı olaylara kayıtsız kalamadığı için eserlerinde siyasi düşüncelerine de ulaşmak mümkündür. Ancak bu tür konular araştırmanın amacını aştığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Sadece devleti dağılmadan kurtarma niyetiyle oluşturulan fikri akımlar hakkında kısaca bilgi verilmiş, Akif'in İslam birliğinin sağlanması hakkındaki fikirlerine yer verilmiştir. Mehmet Akif, İslam birliğini tekrardan canlandırma adına toplumsal sorunlara değinmiş ve bunların nedenlerini tespit edip yapılması gerekenleri şiirlerinde, vaaz ve hutbelerinde ifade etmiştir. Bu çalışmada Akif'in eleştirdiği sosyal sorunlara *Sebilü'r-Reşad* da yayınlamış olduğu eserlerinden örnekler vererek değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde itikâdi konulara giriş yapılmış Akif'in eserlerinin satır aralarında işlemiş olduğu iman bahislerine yer verilmiştir. İman ve amel arasındaki bağlantıya sıkça değinen Akif'in şiirlerinden örnekler vererek konu açıklanmaya çalışılmıştır. 20. yy'ın sosyo-kültürel şartlarında yaşayan Akif'in kelâmî konular hakkında düşünceleri, ulûhiyyet, nübüvvet ve semiyât olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır. Ulûhiyyet konuları Akif'in eserlerinde en sık bahsettiği konulardır. Şiirlerinin konusu Allah iman olan, Allah'ın çeşitli isim ve sıfatlardan bahsedilen yerler ile kader, tevekkül ve insan iradesinin ele alındığı kısımlar incelenip Akif'in ilahiyat bahisleri hakkındaki fikirlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Akif'in bu gibi dini konuları eserlerine işleyişi incelenirken onun kelim alimi olmadığı, dönemin en iyi sosyal gözlemcilerinden bir şair olduğu göz ardı edilmemiştir. Nübüvvet ve semiyât başlıklarında ise bahsi geçen inanç esaslarının, Akif tarafından ele alınışı ve eserlerine konu edinmesi örnekler vererek açıklanmaya çalışılmıştır. Burada dikkat çeken husus

ise Akif, toplumsal sorunlara ve halkın yanlış olduğunu düşündüğü İslami düşüncelerine değinirken İslam birliğini sağlamak ve Müslüman toplumların yeniden yükselişe geçirmek için bu inanç esaslarından bahsetmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Akif'in eserlerinde sıkça ele aldığı diğer birkaç düşüncesine değinilmiştir. Dini yenileme çalışmaları bağlamında kendisinin düşünceleri ve İslam'ın ilerlemeye engel olduğunu Batı'nın taklit edilmesi gerektiğini söyleyen aydınlara eleştirileri *Safahat*'tan ifadeleriyle ele alınmıştır. Eğitim sahasında çeşitli önerileri olan Akif, özellikle Asım şiirinde bu düşüncelerini dile getirmiş medrese-mektep ikilisine değinmiş ve ıslahat çalışmaları hakkında fikirlerini beyan etmiştir. Kadın ve aile hayatı hakkındaki düşüncelerine de tercüme çalışmaları ve canlı betimlemelerin bulunduğu şiirleri incelenerek ulaşılmıştır.

Çalışmamız boyunca desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU'ya teşekkürlerimi sunarım. Kaynak ve fikir yardımında bulunan Doç. Dr. U. Murat KILAVUZ ve yardımlarıyla destek olan Prof. Dr. O. Şener KOLOĞLU'na teşekkürlerimi belirtmek isterim. Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

20.YY'IN SİYASAL- SOSYAL-KÜLTÜREL ORTAMI VE MEHMET AKİF ERSOY'UN YAKLAŞIMI

I. MEHMET AKİF ERSOY VE 20. YY'IN GENEL DURUMU	4
II. 20. YÜZYIL SOSYAL ORTAMINA MEHMET AKİF'İN ELEŞTİRİSİ	9

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN ULUHİYYET - NÜBÜVVET – SEMİYYÂT DÜŞÜNCELERİ

I. MEHMET AKİF'İN İTİKADİ KONULARA YAKLAŞIMI.....	17
A. İmanın Mahiyeti.....	17
B. İman- Amel Münasebeti.....	19
C. Taklidi- Tahkiki İman	20
II. MEHMET AKİF ERSOY'UN ULUHİYYET KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCELERİ.....	21
A. Allah'a İman	21
1. Allah'ın varlığı.....	21
2. Allah'ın isim ve sıfatları	25
a. Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde kullandığı ilahî isimler	25
b. Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde kullandığı ilahî sıfatlar.....	27
(1) Selbî sıfatlar.....	27
(2) Subûti sıfatlar	28

B. Kaza Ve Kadere İman	29
1. Mehmet Akif'in kader anlayışı	31
2. Mehmet Akif'in tevekkül anlayışı	38
III. MEHMET AKİF ERSOY'UN NÜBÜVVET KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCELERİ	43
A. Peygamberlere İman	43
B. Kitaplara İman.....	45
IV. MEHMET AKİF'İN SEMİYYÂT KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCELERİ	48
A.Meleklerle İman	48
B.Ahirete İman.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN DÖNEMİN TARTIŞMALI KONULARINA DAİR DÜŞÜNCELERİ

I. DİNİ YENİLENME	54
II. EĞİTİM.....	58
III. KADIN VE AİLE HAYATI	62
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	71

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgi	Kısaltma
Adı geçen eser	a.g.e.
Baskı	b.
Bakınız	Bkz.
Cilt	C.
Çeviren	Çev.
Diyanet İşleri Başkanlığı	DİB
Editör	Ed.
Hazreti	Hz.
Sayfa	s.
Sayı	S.
Tercüme eden	Trc.
Yüzyıl	Yy
Türkiye Diyanet Vakfı	TDV
Diyanet İslam Ansiklopedisi	DİA
Sallallahu aleyhi vesellem	s.a.s.
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	U.Ü.İ.F.D.
Marmara Üniversitesi	M.Ü.

GİRİŞ

Mehmet Akif Ersoy 20. yüzyılın Türk-İslam toplumuna kazandırdığı bir düşünürdür. Yaşadığı dönemin sosyal hayatını oldukça iyi gözlemleyen Mehmet Akif, eserlerinde gerek konuları gerek kişileri aracılığıyla dini vurgularda bulunarak itikâdî- kelâmî problemlere de değinmiştir. Allah-insan-evren arasındaki bağı İslam'ın asıl kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerden örneklerle eserlerine akılcı bir fikir adamı edasıyla işlemiştir. Bu dini düşüncelerinin oluşmasında 20. yüzyılda yaşanan olayların Türk ve Dünya tarihine etkileri kapsamında değerlendirmek gerekir. Eserlerinde bir imparatorluğun yıkılışındaki siyasi ve toplumsal sancuları, ekonomik bunalımları, ahlaki yozlaşmaları, Doğu- Batı medeniyetlerinin durumunu, yapılan çetin savaşları ve tüm bunların sosyolojik ve psikolojik tahlillerine ulaşmak mümkündür. İtikâdî ve kelâmî düşüncelerini de bu sosyal hayattan sahnelerde veya cami kürsüsünde vermiş olduğu vaazlarda dile getirmiştir. Bundan dolayı Mehmet Akif'in problemler karşısında düşüncelerine geçmeden önce 20. yüzyıl hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda zorluk ve değişimlerin yaşandığı dönemde dini hayatın da incelenmesi önem arz eder. Özellikle itikâdî alandaki bazı yanlış fikirlere karşı Akif'in tutumu incelenmeye değerdir. Her dönemde tartışma konusu olan kader inancı başta olmak üzere Akif inanç esaslarını eserlerinin satır aralarında işlemiştir. Konumuzun mahiyeti 20. yüzyıl'da özellikle aydın- halk arasındaki bağı kopukluğunun sebep olduğu yanlış inanışlara kapılan toplumu incelemek ve dini hayattaki bozulmaları ele alarak Akif'in çözümlerini tespit etmektir.

Araştırma esnasında sıkça başvuran kaynaklar Mehmet Akif'in şiirlerinden örnekler verdiğimiz Dergâh Yayınları tarafından hazırlanmış olan *Safahat* adlı eserinden; metinlerin açıklamasında ve tercüme çalışmalarında İsmail Hakkı Şengüler tarafından hazırlanmış olan *Mehmed Âkif Külliyyatı* eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca tefsir çalışmaları ve çeşitli makalelerinde ise *Sebilü'r-Reşad* adlı dergiye başvuru yapılmıştır.

Tezin başlığında belirtilen 20. Yüzyıl'ın ürettiği itikâdî-kelâmî problemler Mehmet Akif'in görüşleri doğrultusunda ulûhiyyet-nübüvvet-semiyyât başlıkları altında ele alınmıştır. Zira Akif, dönemin kelim alimlerinden biri olmaması sebebiyle yeni ilm-i kelim döneminde tartışılan problemlere birkaç husus haricinde değinmemiştir. Akif'in

bahsettiği kelâmî konulara yaklaşımımız kendisi ve yaşanan sosyal, kültürel, dini hayattaki bozulmalar kapsamında değerlendirilmiştir. Değişen sosyal durumlara göre Akif'in de zaman zaman fikirlerinde değişimler olması konunun incelenmesini zorlaştırmıştır. Netice itibariyle Akif kelim alanı dahilindeki birkaç konuda edebî ve sosyal yönden güçlü mesajlar içeren düşüncelerini kelim alanında ilmî çalışma amacı gütmeyen eserlerine işlemiştir.

Mehmet Akif Ersoy hakkında daha önce yapılan tez çalışmaları incelenip tahlil edildiğinde düşüncelerinin birçok yönden ele alındığını görmekteyiz. Akif'in eşsiz eseri *Safahat*, dil ve edebiyat açısından sanatsal değerlendirmelere konu olmuştur. Yine eserinde ele aldığı konulardan ahlâk ve eğitim alanında, toplumsal ve sosyolojik açılarından çalışmalar yapılmıştır. Milli mücadele yıllarında göstermiş olduğu gayret sebebiyle Akif'in düşünceleri siyasî bağlamda araştırmalarda yer edinmiştir. Din hakkında fikirleri ve dini yaşam önerileri incelenmiş, *Yaratıcı*, *kader* ve *tevekkül* gibi konular çalışmalarda ön planda tutulmuştur.

Bu çalışmada ise Mehmet Akif'in fikirleri *Safahat*, çeşitli makale ve tefsir çalışmaları, hutbe ve vaazları incelenerek özellikle itikâdî alanın her noktasında incelenmeye çalışılmıştır. Kelim ilminin üç ana başlığı ulûhiyyet, nübüvvet ve semiyât başlıkları altında Akif'in düşünceleri ve bu düşüncelere zemin hazırlayan durumlar belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

20.YY'IN SİYASAL- SOSYAL-KÜLTÜREL ORTAMI VE MEHMET AKİF ERSOY'UN YAKLAŞIMI

I. MEHMET AKİF ERSOY VE 20. YY'IN GENEL DURUMU

Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılının aralık ayında Fatih semtinde doğmuştur. Babası Arnavut Mehmed Tahir Efendi, annesi aslen Buharalı olan Emine Şerife Hanım'dır. İlk öğrenimine Emir Buhari mahalle mektebinde başlayıp ik

i yıl öğrenim gördükten sonra ibtidaî mektebine yazılmıştır. Bu yıllarda eserinde aynı zamanda hocası olarak tanıttığı babasından Arapça dersleri almaya başlamıştır. 1885 yılında Fatih rüşdiyesinden mezun olan Akif, mülkiye mektebinin idadî kısmına yazılmıştır. 1888 yılında babasının vefatı üzerine daha kısa sürede meslek sahibi olabilmek için Mülkiye Baytar Mektebine yazılmış ve hayatındaki sıkıntılara rağmen okulu birincilikle bitirmiştir. Öğrencilik yıllarında güreş başta olmak üzere sporla ilgilenmiş ve aynı zamanda şiire olan ilgisi de artmıştır. Mezuniyetinin ardından Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytariyye ve Islah-ı Hayvânât Umûm Müfettiş Muavinliği'yle memuriyet hayatına başlamıştır. Mesleği gereği Anadolu ve Rumeli bölgeleri ile ordunun ihtiyaçlarının belirlenmesi görevi için de Şam'a seyahatler yapmıştır. Her yöre halkını yakından tanıma fırsatı bulmuş, onların hayatlarından kesitleri, dert ve sıkıntılarını realist bir dille şiirlerine konu edinmiştir.¹ Sadece İslam topraklarına değil Avrupa'ya da Teşkilat-ı Mahsûsa'nın din görevlisi olarak seyahat etmiştir.² Bu sayede sıkça yer verdiği doğu-batı medeniyetlerinin dinî, siyasî, ilmî ve kültürel bakımından karşılaştırmasını yapmıştır.

Mehmet Akif, yazılarında ve söylemlerinde gelecek nesillere sadece 20. yy'da yaşanan olumlu-olumsuz vakıalar hakkında bilgiler vermekle kalmayıp Müslüman genç neslin istikbal hayalini diri tutması yönünde öğütlerde bulunması kendisini ve eserlerini unutulmaz kılan sebeplerden sayılmıştır. Osmanlı döneminin ilk yıllarından itibaren destansı tarih bilgilerine sahip olan Akif, milli mücadele zamanlarında halkın arasında bulunmuş ve mecliste aksiyon ve eylem adamı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Cami kürsüsünde hatip, vaiz, dergilerde ise şair ve ilim adamı kimliğiyle faaliyetlerini sürdürmüştür.

---

¹ M. Ertuğrul Düzdağ- M. Orhan Okay "Mehmed Âkif Ersoy", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, C. XXVIII, s. 432-439. Ayrıca bkz. Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s. 13-21.

² İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*, C. X, Mert Yayıncılık, İstanbul, s. 97.

20. yy'ı sadece Osmanlı tarihi açısından değil dünya tarihinin yeniden yazılması bağlamında küresel bir bakışla değerlendirmek gerekir. Dünya haritasının yeniden şekillendiği, toprak bütünlüklerinin kaybedildiği, milliyetçilik düşüncesiyle yeni fikir ve akımların oluştuğu, sömürge anlayışıyla devletlerin siyasi, ekonomik, askeri sistemlerindeki değişikliklerin yaşandığı bir devirdir. Bu devirde dünya tarihini etkileyecek birçok savaş gerçekleşmiş, imparatorluklar yıkılıp yeni devletler kurulmuş, zorlu ve önemli diplomatik kararlar alınmıştır. Yüzyıllar boyunca daim olmuş farklı milletten, dinden, kültürden insanları bünyesinde yaşatan imparatorlukların yaşadığı sıkıntıları kendisine dert edinen Mehmet Akif, Osmanlı devleti içinde oluşan çatlakların sebeplerinin önemli bir kısmına dış güçlerin sebep olduğunu ancak bunun üstesinden gelecek kudretin, iman gücünün halen milletimizde mevcut olduğunu düşünmüştür.

Osmanlı tarihi boyunca en zorlu siyasi kararların alındığı dönemde ülkenin refahı için aynı dönemde çözüm yolları arayan Ziya Gökalp, Namık Kemal, Said Halim Paşa gibi birçok aydın kendi siyasi düşüncelerini ifade etmiştir.³ Devletin istikbali için Osmanlıcılık, Türkçülük, Turancılık, İslamcılık, Batıcılık gibi birçok akım öne sürülmüştür. Yusuf Akçura “*Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde şöyle ifadelendirmiştir: “Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı devleti hükümdarlarından olmasından faydalanarak, bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü, ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek.”*⁴

Mehmet Akif Ersoy bu üç akımdan İslamcılık akımına yakın durmuş, başyazarlığını yaptığı *Sırat-ı Müstakim* dergisinde fikirlerini okuyucuyla paylaşmıştır. Devleti bulunduğu durumdan kurtarmak için izlenecek yöntemin, İslam'ı doğru anlama ve nihayetinde İslamî bir yaşam sergileme olarak görmüştür. Çağdaşı olduğu Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani'nin de benimsediği İslamcılık anlayışıyla görüşleri paralellik arz etmesinden dolayı düşüncelerinin kaynağı olarak bu isimler gösterilmiştir. Oysaki Akif'in fikirlerinin oluşmasında etki eden faktörleri incelemeye başlanırsa çocukluk ve gençlik yıllarında ailede almış olduğu eğitim önde gelir. Ayrıca

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 4. b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 106-116.

⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Kilit Yayınları, Ankara, 2012, s. 8.

eserlerinden de anlaşılacağı üzere dönemin siyasi durumu, toplumsal sorunlar, kültür, halkın dini ve ilmi yaşantısından gözlemleri düşüncelerinin asıl kaynaklarıdır. Ayrıca hitap ettikleri toplumların farklılıkları göz önünde bulundurulursa Akif'in düşüncelerinin kaynağının İktbal, Abduh ve Afgani değil yaşadığı toplum, toplumun sorunları ve bu sorunların üstesinden gelebilecek İslami ruhu canlandıracak nesil olduğu anlaşılır.⁵

*“Akif, görüşlerini İslamcılık şemsiyesi altında ifade etse de dönemin Osmanlılık, Batıcılık, Milliyetçilik gibi düşünce akımları belli alanlarda çakıştığı ve ayrıştığı için Akif'in duruşunu diğer düşünce akımları açısından da değerlendirmek gerekir.”*⁶ Örneğin Batıcıların aile hayatında yapmak istedikleri inkılabı ve kadının sosyal hayattaki konumu karşısında Akif'in düşüncesi muhafazakârlık akımından çok da uzaklaşmamıştır. Ancak buna karşılık kadına sözlü ve fiziki şiddet ile üzerine evlenme durumlarına dönemin muhafazârlık düşüncesi karşıtı olarak Asım şiirinde kahramanını konuşturmuştur.⁷

Mehmet Akif, Müslüman Türk nesli bilinçlendirmek, harekete geçirmek adına Türkçülük akımını desteklemiş ancak siyasi bir hüviyet kazanması üzerine bunun karşısında durmuştur. Aynı şekilde neşrettiği dergilerde yayınlanmasına müsaade edilen “Türk-İslam âlemi”, “ümme-i Türkiye”, “Türk birliği” gibi kavramlar ileriki zamanlarda siyasi bir nitelik kazanan “Türkçülük”, “Milliyetçilik” hareketlerine kapı araladığı için bu tür söylemlere karşı çıkmıştır.⁸ Şayet milliyetçilik düşüncesi kavmiyetçilik fikriyle eş tutulursa Akif bu düşünceden uzaktır. O, kavmiyetçilik fikrini ırkçılıkla bağdaştırdığını toplumu ayrılığa düşüreceğinden İslam'ın ruhuna aykırı olduğunu⁹ ve böyle bir düşünceye sahip olmadığını şu dizelerde dile getirmiştir:

“Hani milliyyetin İslam idi. – Kavmiyet ne!

Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyyetine

Arnavutluk ne demek, var mı şeriatta yeri

⁵ Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, 21. b., Diriliş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23.

⁶ Ed.Yasin Aktay, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- İslamcılık*, C. VI, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 75.

⁷ a.g.e., 78-79.

⁸ Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 2. b., T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.71.

⁹ Hayreddin Karaman, *İslami Hareketler Öncüleri 4*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 361.

Küfr olur başka değil, kavmini sürmek ileri

Arap"ın Türk"e, Laz"ın Çerkez"e yahut Kürd"e

Acem"ın Çinli"ye, rüçhanı mı varmış nerde?"¹⁰

Yayınladığı dergide kavmiyetçilik fikriyle ilgili birçok makalesini de görmekteyiz. Bunlardan birinde düşüncelerini şöyle kaleme almıştır:

"Kavmiyet cereyanı en medenî, en müterakki cem'iyetleri birbirine düşürür. Bizim gibi anasır-ı mürekkebesi bilâistisna cahil bulunan bir cemaati ise tarumar eder. Geliniz, bu cereyanı körüklemeyiniz..."¹¹

Akif, Al-i İmran Suresinin 103. ayetini¹² tefsir ederken; Evs ve Hazrec kabilelerinin aralarındaki uzun yıllar süren anlaşmazlık ve muharebelerin İslam'la son bulması örneğini verir. Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı ırka mensup kişileri, yabancı unsurları aynı milliyet altında birleştiren bir tek bağın Müslümanlık olduğunu dile getirmiştir. Cahiliye dönemindeki asabiye düşüncesi ile kendi dönemindeki kavmiyet anlayışı İslam'la bağdaşmayan ve İslam'ın yasakladığı bir hâl olup bu fikriyattan uzaklaşmazsa devletin parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.¹³

Akif'in milliyetçi ve dinci kimliklerinin bütünleştiği idealindeki nesli, Asım şiiirinin "Çanakkale Şehitlerine" kısmında işlemiştir. Nurettin Topçu bu bölüm ve Akif'in milliyetçiliği ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Dinî irade ile millî irade hiçbir kitapta ve hiçbir dimağda görülmemiş şekilde bu eserde birleştirilmiştir. O zamana kadar milliyetçi denince dine karşı veya yabancı olan kişi, dinci ve Müslüman deyince de, milliyetçiliği tanımayan insan akla gelirdi. Milliyetçi, ırkçı yani kemikçi idi. Dinci ise, hurafeci ve vatansız varlıktı. Ruhlarımızı

¹⁰ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, 1. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 366.

¹¹ Mehmet Akif Ersoy, "Köy Hocası", *Sebilü'r-Reşad*, C. XV, Aded. 382 (K. Evvel 1334), s. 332.

¹² "Hepiniz birden Allah'ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz..."

¹³ Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilü'r-Reşad*, C. IX, Aded. 212 (Eylül 1328), s.64.

aynı zamanda bir hezeyan teşkil eden bu safsatadan kurtaran Mehmet Âkif'tir. Türkün müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslâm'dan ayrılmayacağını bize öğreten o oldu.”¹⁴

Nurettin Topçu, Akif'in milliyetçiliğinin şu iki unsurun karşılaşmasından doğduğunu dile getirir: Geçmiş tarih- ecdat duygusu ve ahlaki yapı.¹⁵

Akif'in eleştirilerini yoğunlaştırdığı dönemin diğer siyasi akımı Batıcılıktır. 20.yy'dan önce başlamış olan Batılılaşma hareketleri, Batı kültürünün taklit edilmesi düzeyinde olup devlete herhangi bir fayda sağlamamıştır. Buna rağmen aşırı Batıcılar söylemlerine devam etmişlerdir ve Avrupa medeniyeti haricinde bir medeniyeti kabul etmek istemediklerini dile getirmişlerdir.¹⁶

Akif bu siyasi yaklaşımlara çeşitli eleştiriler de bulunmuştur ama en büyük eleştirisi Batılı düşünceye sahip aydınlara karşı olmuştur. Batının ilim ve teknolojisiyle birlikte kültürünün benimsenmesi, kendi kültürümüzden uzaklaşılması, geri kalmışlığın sebebi din ve dini yaşam görülüp bunların medeniyet çatısı altında olmaması gerektiği düşüncesine tepki göstermiştir. Eğitim için modern okulların inşa edilmesi, askeri birlikler için kışlaların yapımı, fabrikaların açılımla ekonomiye desteğin sağlanması, ilim ve bilim sahalarının artırılması yönünde sağlanan yeniliklerin daimi için topluma birlik ruhuna veren “din” kaynağının göz ardı edilmemesi gerektiği yönünde şunları dile getirmiştir:

“Sonunda gördü ki: Ümmette müşterek vicdan

Tahassüsâtını almakta aynı menba'dan;

Kurursa bir gün o menba' ne his kalır, ne hayât;

Bekaa-yı dîn ile kaaim hayât-ı cem' iyyât;

Mukaddesâtını tesbîte uğraşıp durdu...

Mücerredât-ı kesîfeyle bir cihan kurdu.”¹⁷

---

¹⁴ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, 11. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 46.

¹⁵ Topçu, a.g.e. s. 43.

¹⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. b., Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014, s. 316-319. Ayrıca bu konuyla ilgili bkz. Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 13. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s.60.

¹⁷ Şengüler, a.g.e., C. III, s. 132-133.

II. 20. YÜZYIL SOSYAL ORTAMINA MEHMET AKİF'İN ELEŞTİRİSİ

Mehmet Akif Ersoy şair ve fikir adamı kimliğiyle içinde bulunduğu toplumun sorumluluklarını üstlenmiş ve acılarını en derinden hissetmiş yazılarına da aksettirmiştir. Eserlerinde “*Destanla mesneviyi, eylemle şiiri, dava bilinciyle insan bilincini, modern edebiyat imkânlarıyla geleneksel birikimi, vaaz ile şiiri, şiir ile meydanı, meydan ile camiye buluşturuyor.*”¹⁸ Akif’in eserleri incelendiğinde yazılarının sadece edebi yönünün ön planda tutulmaması gerektiği anlaşılır.

Memuriyeti nedeniyle yaptığı seyahatler ve görev yerleri dikkate alındığında Anadolu ve Rumeli’nin birçok şehrinde Suriye, Arabistan bölgelerinde¹⁹, Teşkilat-ı Mahsusa’nın görevlendirmesiyle Berlin’de bulunmuştur.²⁰ Dolayısıyla Doğu-Batı medeniyetlerini gözlemleyip yakından tanıma fırsatı bulmuş bu dönem ve toplum hakkında düşüncelerini eserlerine almıştır.²¹

Mehmet Akif, işlediği içtimai ve iktisadi konular, psikolojik ve sosyolojik tahliller şiirlerinde ve düz yazılarında göze çarpan en önemli etkenlerdir. Yüzyıllar boyunca süren İslam dünyası ve Osmanlı’nın parlak dönemlerinin sonuna yaklaşıldığı siyasi ve sosyal yönden bunalımlı süreçlerin yaşandığı bir dönemde, dini hayat ve arzu edilen İslam coğrafyası da sıkça dile getirilmiştir.

Âkif halk nezdinde rahatsız olduğu durumları eserlerinin çeşitli bölümlerinde işlemiştir. Sosyo-ekonomik açıdan eleştirileri şu noktalarda birleşir: Tembellik, miskinlik, cehalet, ümitsizlik, sabırsızlık, ahlakî yozlaşma, evlilik ve boşanma, Müslümanların tefrikaya düşmesi, kavmiyetçilik anlayışı, fakirlik ve sefalet...

İslam’ın çalışmaya ve azme verdiği öneme rağmen tembellik ve miskinlik, atalarının kendilerine emanet verdiği medeniyeti layığıyla koruyamama ve Batı medeniyetinin gerisinde kalma durumunu Maide Suresinin 105. ayetini tefsir ederken şu şekilde dile getirmiştir: “*Biz sair milletlerden o kadar geri kalmış idik ki aralarındaki*

¹⁸ Ali Haydar Haksal, *Âkif Duruşlu Âsım*, 1. b., İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12.

¹⁹ Çantay, *Âkifnâme*, s. 21.

²⁰ Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s.10-11.

²¹ Ayrıca bkz. Alim Gür, “Doğu-Batı Dünyası Karşısında Mehmet Âkif”, *Konya Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (1997) s. 29-46.

mesafeyi tayy edebilmek için her ferd uhdesindeki vazifeden başka bir de fedakarlık hissiyle mütehassis olacak idi. Heyhat, bizler o vazifeyi bile külliyyen ihmal ettik.”²²

Akif çalışmaya verdiği önemin en güzel örneğini Fatih Kürsüsünde şiirinde dile getirmiştir. Alemdeki her bir varlığın çalışma halinde olduğunu örnek göstererek insanın da çalışması gerektiği çıkarımında bulunmuştur.²³ Ayrıca eserinin birden çok yerinde çalışma eylemine dikkat çekmek için şunları kaleme almıştır:

“Bekâyı hak tanıyan sa’yi bir vazife bilir;

Çalış çalış ki bekâ sa’y olursa hakkedilir.”²⁴

Akif, tembellik yapmayarak azimle çalışan milletten Allah’ın da yardımını esirgemeyeceğini şöyle dile getirir:

“Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.

Alınlar terlesin, derhal iner mev’ud olan rahmet,

Nasıl hâsir kalır “Tevfiki hakkettim.” diyen millet?”²⁵

Eleştirilerine Şeriat’ın çalışmayı telkin etmesine rağmen çalışmadan oturup din adına hurafe uyduranları da katar.²⁶ Akif cehalet karşıtı olduğunu ve cehalet sonucu dine hurafeler girdiğini Fatih Kürsüsü’nde şöyle seslenmiştir:

““Çalış” dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!

...

Bakın ne hâle getirmiş ki cehlimiz dîni:

Hurâfeler bürümüş en temiz menâbi’ini.”²⁷

---

²² Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 152.

²³ “Kamer çalışmadadır, gökle yer çalışmadadır;
Güneş çalışmada, seyyâreler çalışmadadır.
Didinmeden geri durmaz nücûm-i gîsû-dâr;
Bütün alın teridir durmayıp yağın envâr!” (Safahat, s. 430)

²⁴ Ersoy, a.g.e., s. 430.

²⁵ a.g.e., s. 800.

²⁶ a.g.e., s. 452.

²⁷ a.g.e., s. 466.

Zümer Suresinin 9. ayetinde “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesinin manzum tefsirinde cehaleti yüz karası olarak niteleyip milletçe bu durumdan kurtulmak için gayret gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Cehaletle mücadele için sadece okul açmanın yeterli olmadığını eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin nasıl olması gerektiğini çeşitli yazılarında dile getirmiştir.²⁸

19. yy’dan beri süregelen savaşlar ve alınan bazı olumsuz sonuçlar Osmanlı Devletini yormuştur. Bunun neticesinde halkın düştüğü ümitsizlik halini de Mehmet Akif yazılarında eleştirmiştir. Bunu İnşirah suresinin tefsir çalışmasında “usr” ve “yusr” kavramlarını açıklayarak ifade etmiştir. Kolaylığın ve zorluğun, güçlüğün peşinden geleceğini ancak bu musibetlerden kurtulmak için ye’s’e düşmemek gerektiğini ifade etmiştir. Azim ile çalışılırsa her türlü felaketlerin sonunun muvaffakiyetle neticeleneceğini ayrıca ye’s’e kapılmanın Müslümanın ruhuna aykırı olduğunu dile getirmiştir. Bu konu da düşüncelerine devam ederken birkaç ayet de zikretmiştir; “...Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...”²⁹ , “Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”³⁰ Yine bu konuyu Mehmet Akif, Kastamonu halkına vermiş olduğu bir vaazda ümitsizliğe düşenleri ruhlarına hastalık çökmüş, mücadele için istek ve arzusu tükenmiş, harekete geçme imkânı kalmamış kimseler olarak betimlemiştir. Cenâb-ı Hakk’ın Allah yolunda çalışan kimseler için va’d etmiş olduğu yardım, kurtuluş ve başarıyı inkâr etme durumuna düştüklerini ve Allah’ın va’dine inanmama halinin de Müslümanlıkla bağdaşmadığını belirtmiştir.³¹ Ümit ve azim konusunda Peygamberin yaşadığı çetin zorluklar ve sahabenin çektiği sıkıntılar ve karşısında gösterilen fedakârlıklar tüm ümmete örnek teşkil etmelidir düşüncesine sahiptir.³²

İçinde iman bulunan bir kalpte ye’s’in bulunmaması gerektiğini ancak Allah’ı inkâr edenlerin ümitsiz ve emelsiz yaşamasının mümkün olduğunu şu dizelerinde dile getirmiştir:

“Ey, Hakk’a taparken şaşıran, kalb-i muvâhhid!

---

²⁸ Ersoy, a.g.e., s. 482.

²⁹ Ez-Zümer,39/53.

³⁰ El-Yusuf,12/87.

³¹ Mehmet Akif Ersoy, “Ye’s’e Düşenler Müslüman Değildir” *Sebilü’r-Reşad*, C. XVIII, Aded. 467 (Şubat 1337), s. 293.

³² Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C. VIII, Aded. 187 (Mart 1328) s. 73-75.

Bir sine emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.

Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?

Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin.

Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun?

Hiç merhametin yok mudur evlâdına olsun”³³

Mehmet Akif, “Yeis yok!” şiirine “Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”³⁴ ayetiyle başlamıştır. Şiirini bitirirken ümitsizlik halinin daha beşikteyken öğretildiği, çocuklara ve gençlere “Devlet batacak” nidalarında bulunulduğundan yakınmıştır ve şiirinin sonunda çıkar yolu da kendisi göstermiştir.

“Allah’a dayan, sa’ye sarıl ve hikmete râm ol

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol”³⁵

Bu şiirinde ümitsizliğin sebebi olarak imandaki zaaf ve zayıflığı vurgularken Hicr Suresinin 9. ayetini tefsir ederken de şu sözlerini teyit etmiştir. “Zaten cihan-ı İslâmî şu ağlanacak hale getiren sebab ukalâ-yı Müslimînin ye’sinden başka bir şey değildir ki düşünülürse bu da imandaki za’fi, daha doğrusu hiçliği gösterir.”³⁶

Mehmet Akif ümitsizlik konusunu birçok yerde işlemiş, farklı yönlerine ve sebeplerine değinmiştir. Taha Suresi 43- 44. ayetlerini tefsir ederken milleti tefrikaya düşüren sebeplerden biri olarak gördüğü azimsizlik konusuyla bağlantılı olarak yeterince gayret gösterilip çalışılmadığı için bizim milletimizin haksız bir ye’se kapıldığını ifade etmiştir.³⁷ Tembelce yatan kişileri azimle harekete geçirecek ifadelerde bulunmuştur:

“Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!

Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!”³⁸

---

³³ Ersoy, a.g.e., s. 812.

³⁴ El-Hicr,15/56.

³⁵ Ersoy, a.g.e., s. 812.

³⁶ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 166.

³⁷ Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C. VIII, Aded. 191 (Nisan 1328), s. 153.

³⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 368. Ayrıca bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Safahat Tetkikleri*, Med Yayınları, İstanbul, 1979, s. 148-49.

Mehmet Akif, eserlerinde ümitsizlik ve tembellik durumunu konu edindiği kadar sabrı da işlemiştir. Al-i İmran Suresinin 200. ayetini tefsir çalışmasında sabrın ne olduğunu bilmediğimizi ve sadece “*katlanmak*” olarak algıladığımızı düşünmüştür. Katlanılan durumların ise insanlığımıza leke getirecek her türlü kötü olay, hakaret ve hor görülme olarak ifadelendirmiştir. Hâlbuki Kur’an-ı Kerim’in tabiriyle sabır *göğüs germektir*. “Kaderde varmış, katlanmak zorundayız” gibi düşünceler kişileri tembelliğe itmekten başka bir şey yapmayacağını dile getirmiştir. Rıza-ı ilahi yolunda, din, vatan, millet için fedakârlıkta bulunmak sabrın kendisidir, düşüncesindedir.³⁹ Fatih Camisi’nde vermiş olduğu bir vaazında da sabrı yanlış anladığımızı bir kez daha vurgulayıp tefsirini de yaptığı “*Ey iman edenler! Sabredin, sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁴⁰ ayetini delil olarak göstermiştir.

Dönemin durum ve şartlarını gözlemleyip tahlil eden Akif, toplumun ahlaki yapısına da değinmiştir. Aile hayatında yaşanan olumsuz olaylar ve sonucunda boşanmaların gerçekleşmesini, aile içindeki kadın ve erkek profillerini şiirlerinde analiz etmiştir. Toplumun oluşturan bireyler ve toplumun en küçük yapı taşı kabul edilen ailedeki ahlaki bozukluğun milleti de çöküntüye uğratacağı kaçınılmazdır. Özellikle “Meyhane, Köse İmam, Âsım” şiirlerinde sosyal olayların tahlilleri yapılmıştır. Akif, “Meyhane” adlı şiirine mekânın tasviri ve karşılıklı diyaloglarla başlarken bu tür kimselerin ahlaki yapısını da ortaya sermiştir. Sonrasında aile trajedisini canlandırmış, meyhane müptelası olan ahlaksız kimselerin çocuklarının ve eşlerinin durumlarının sefil halde olduğu gerçeğini kahramanlarına söylemiştir. Meyhanede vakit geçiren adamın ev halkının bu ahlaksız yaşamdan etkilendiğini, toplumdan dışlandıklarını ve nihayetinde yıkılan yuvaları ileriki dizelerinde kaleme almıştır.⁴¹ Köse İmam ve Âsım şiirlerinde ise aile içi şiddet ve çok evlilik konularına değinilmiş, şeriati kendilerince yorumlayıp uygulamak isteyen kişiler yerilmiştir. Akif ahlak konusundaki fikirlerinin özeti şu dizelerindedir:

“Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.

³⁹ Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C. IX, Aded. 223 (K. Evvel 1328), s. 261-263.

⁴⁰ Al-i İmran,3/200.

⁴¹ Ersoy, a.g.e., s. 76-85.

Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havf-ı yezdan 'ın

Ne irfanın kalır tesiri kat'ıyyen ne vicdanın."⁴²

İnsan Allah Teâla'nın vermiş olduğu aklı kötüye kullanıp ahlaksız bir hayatı seçerse Akif'in tabiriyle o toplumun hayatı hayvanların yaşam seviyesinden de aşağılara inmiş sayılır. Ona göre vicdan da Allah korkusuyla beslendiği ölçüde vardır. Allah korkusunun yitirilmesiyle oluşan ahlakın çöküşünde millet, milliyet ve istiklalinde kurtulamayacağını belirtmiştir. Cesaretini kaybedip ilerleme, yükselme duyguları kalmayan toplumlar esaret altında kalmaya göz yumacaklarını çünkü artık egemenlik duygusunu hissedemeyeceklerini ifade etmiştir.⁴³

Ahlaki yozlaşma ve tembelliğin sebep olduğu bir diğer problem sefaleti de "Hasta, Âsım, Küfe, Köse İmam, Seyfi Baba, Meyhane" adlı şiirlerinde işlemiştir. "Seyfi Baba" şiirinde yoksulluğu şöyle tasvir etmiştir:

"O zaman nîm açılıp perde-i zulmet, nâgâh,

Gördü bir sahne-i üryân-ı sefâlet ki nigâh,

Şâir olsam yine tasvîri olur bence muhâl:

O perişanlığı derpiş edemez çünkü hayâl!"⁴⁴

Akif'in eleştirilerinin birçoğu yaşadığı dönemdeki sosyal problemlerden olan müslümanların birlik içinde olamamaları ve tefrikaya düşmeleri olmuştur. Geçmişten itibaren birlik-beraberlik içinde yaşamayı sürdüren bir toplum olarak son zamanlarda Batı'nın siyasi çıkarları uğruna İslam birliğinden ödün verenlere şöyle hitap etmiştir:

"“Vahdet” mi şîârıydı? Görün şimdi gelin de:

Her parçası bir mel'abe eyyâmın elinde!

Târihinde mev'ûd-i ezelken “ebediyyet”,

Ey, tefrika zehriyle şaşırmış giden,ümmet!

“Nisyân”a çıkan yolda mı kaldın güm-râh?

---

⁴² Ersoy, a.g.e., s. 528.

⁴³ a.g.e., s. 528-531.

⁴⁴ a.g.e., s. 136.

Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâh!"⁴⁵

Akif aynı konuya Enfal Suresinin 46. ayetiyle başladığı "Hâlâ mı Boğuşmak" adlı manzum çalışmasında da değinmiştir. Bir millet içinde sen-ben kavgasının olmaması dış güçlerin oyunlarına aldanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Devamında ise birçok şiirinde olduğu gibi doğu-batı medeniyetlerini kıyaslamıştır. Onların farklı ırk, din, ahlaka sahip olmalarına rağmen birlik içinde istikballeri için çalıştıklarını ancak Doğu'da ise menfaat yarışına girildiğini dile getirmiştir.⁴⁶

"Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;

Milletler için işte kıyâmet o zamandır.

Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:

*Kânûn-i İlâhî, göreceksin ki, değişmez."*⁴⁷

Sonuç olarak Akif eserlerinde İslam dünyasının özlenen durumuna dönmek için sosyal hayatta düşülen yanlışlıkların bertaraf edilmesi gerektiğini sıklıkla yinelemiştir. Ayrıca Müslümanda bulunmaması gereken özellikleri sıralayarak halka dinî-kültürel boyutta bir yaşantı tavsiye etmiştir.

---

⁴⁵ Ersoy, a.g.e., s. 850.

⁴⁶ Şengüler, a.g.e., C. IV., s. 49.

⁴⁷ Ersoy, a.g.e., s. 804.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN ULUHİYYET - NÜBÜVVET – SEMİYYÂT DÜŞÜNCELERİ

I. MEHMET AKİF'İN İTİKÂDÎ KONULARA YAKLAŞIMI

A. İMANIN MAHİYETİ

İmanın tanımı Ehl-i Sünnet kelamcılarına göre Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Allah Teâla'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler hususunda tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeyleri tereddüt etmeden kabul etmek ve bunların doğru ve gerçek olduğuna gönülden inanmaktır.⁴⁸

Mehmet Akif, Allah'a iman başta olmak üzere iman esaslarının temel kaynağını Kur'an-ı Kerim'den ve sahih sünnetten almıştır. Birçok şiirine ayet ve hadisle başlamış düşüncelerinin kaynağı olarak göstermiştir. Halkı irşat programları için yapmış olduğu hutbe ve vaazlarda, tefsir çalışmalarında Allah'ın zatının bilinemezliği, isim ve sıfatları, yaratıcılığı, adaleti ve insanın fiillerinin kaynağı, kader ve tevekkül kavramları, ahiret, peygamberlik vb. konuları işlemiştir. Özellikle ulûhiyyet konularına değinmiştir. Şiirlerinde hitap için Yaratıcıyı seçmiş O'na sesleniş ve yakarış da bulunmuştur.

“Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik Ma'bud,

Gel ey bir tânecik gâib, gel ey bir tânecik mevcûd!”⁴⁹

Akif'in İslam'ı tanıma ve tanıtmaya maksadıyla yazmış olduğu birçok çalışma olmasına rağmen iman bahislerini kelam literatüründeki gibi işlememiş, sosyal olgular çerçevesinde yaşamdan kesitler vererek kişilerin gerek iman gerek ibadet hayatları hakkında fikirlerini beyan etmiştir. İman tanımlamasını ve bu konu etrafındaki düşüncelerini şiirlerindeki dizelere ve tefsir çalışmalarına işlemiştir.

“İmandır o cevher ki İlahî ne büyüktür...

İmansız olan paslı yürek sînede yüküdür!”⁵⁰

Bir başka şiirinde ise; *“Bu üryan şu'le dersen, sinemin pâyansız îmânı.”⁵¹*

⁴⁸ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İman Esasları*, 2. b., DİB Yayınları, Ankara, 2015, s. 59.

⁴⁹ Ersoy, a.g.e., s. 854.

⁵⁰ a.g.e., s. 48.

⁵¹ a.g.e., s. 856.

Dizelerinden de anlaşılacağı üzere imanı kalbe atfeden Akif'in düşüncesi, Ehl-i Sünnet'in imanın kalbin tasdiki olduğu inancıyla örtüşmektedir.⁵² İki ayrı şiirinde de değindiği kalbi paslı kılan ve kalbi parlatan şeyin o kalpteki iman durumu olduğuna ve imanın yerinin kalp olduğuna dikkat çekmiştir. İmam-ı A'zam'ın *el-Fıkhü'l Ebsat* risalesinde belirttiği; "Eğer "İmanın yeri neresidir?" diye sorulursa onun kaynağının ve yerinin kalp olduğu, fer'inin de cesette bulunduğu söylenir."⁵³ kısmı da Akif'in düşüncesiyle örtüşmektedir.

Akif, "Tevhîd yâhud Feryâd" adlı şiirinde imanın tanımını yaptıktan sonra mü'min ve mülhîd kimselerin özelliklerinden bahsetmiştir. Allah'a inanan kimse dünyada sıkıntı ve belalar olsa dahi sonsuz mutluluğa ulaşacağını bildiğini inançsız kimsenin ise tesadüf eseri var olduğunu şöyle dile getirmiştir:

*"Mü'min –ki bilir gördüğü yekrûze cihânın
Fevkinde ne âlemleri var subh-i bekânın-
Bin cân ile elbet çekecek etse de bilfarz,
Her devri hayâtın ona binlerce belâ arz.
Ferdâdaki ezvâkı o ettikçe te'emmül,
Eyler bugün âlâma nasıl olsa tahammül...
Bir mülhîdi lâkin kim eder tesliye heyhât?
Sığmaz bunun âfâkına ferdâ-yı mükâfât!
Baştan başa "boşluk"şu semâlar, şu zeminler,
Bir gûş-i kerem var mı akan yaşları dinler?
İcâ-yı tesâdüfle şu "boş! " âleme düşmüş;
Etrâfına binlerce şedâid gelip üşmüş.
Her lâhza boğuşmakla geçip devr-i hayâtı.*

⁵² Ayrıca bkz. Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 170-171.

⁵³ Trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

Bir şey olacak gâye-i hüsrânı: Memâtı!

Varlıktan onun inliyerek ölme nasîbi!

Bunlar beşerin işte en âvâre garîbi!”⁵⁴

Şiirinin son kısmında sadece mü'minlere merhamet dilemekle yetinmeyen Akif, mülhidler için daha çok merhamet istemiştir. İlhâd ve tevhidin kaynaklarının bir olduğunu belirtmiş insanlar arasındaki fikir ayrılıklarının kaynağını sorgulamıştır. Ancak tüm bunların Allah katında bir sır olduğunu itiraf etmiş ve bu sırların nasıl gizli kaldığını hayretle dile getirmiştir.

B. İMAN- AMEL MÜNASEBETİ

Mehmet Akif, inancı olsa dahi fiiliyata dökmeyen, ibadetle desteklemeyen imana sahip olan kişileri de eleştirmiştir. İman-amel birlikteliğinin hassasiyetine sahip toplumlar inşa edilmesi gerektiğini ve bu sayede Şark'ın zafere ulaşacağını düşünmüştür. İbadete ve salih amele birçok eserinde vurgu yapmıştır. Asr Suresi tefsirinde salih amel kavramı içine ruhu ve kalbi arındıracak hareketler, mazlumlara yardım etme, adaletle davranma, merhamet, iffet, emanet gibi halleri içine almıştır. Salih ameli olmayan kişilere insan bile demenin doğru olmadığını da eklemiştir.⁵⁵

Kastamonu'da yapmış olduğu bir vaazında ibadet konusuna vurgu yapmış dinin bir bütün olduğunu sadece bir kısmına sarılmakla tam Müslüman olamayacağımızı dile getirmiştir. Dinin sadece vicdandan ibaret kalmasını söyleyip bir takım yaptırımları olmasaydı düşüncesinde olanları eleştirmiş, insanca bir hayat için ibadete sarılan hakiki Müslüman olmaktan başka çarenin olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶

Akif, şairlik vasfının vermiş olduğu coşkunluk hissini yazılarından anlamak mümkündür. Milli mücadele yıllarında aksiyoner özelliğinin ön planda bulunması ve halkı birlik beraberliğe çağırma gayretiyle yazmış olduğu şiirlerinde iman ve iman gerektirdiklerinden bahsetmiştir. Kişinin vicdanı ve imanı varsa Kur'an-ı Kerim'de bulunan kahramanlığı, birlik beraberlik isteğini görmesi gerektiğini ifade etmiştir. İman

---

⁵⁴ Ersoy, a.g.e., s. 48-49.

⁵⁵ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 97.

⁵⁶ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 328-329.

her bir bireyden çalışmayı, ilim ve tekniği öğrenmeyi, güzel ahlakı istediğini ekleyip asr-ı saadet yıllarını örnek almamız gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷

İman-amel birlikteliği ile ilgili düşüncelerini aktarırken Müslümanların tefrikaya düştüklerini eleştirip Fatih Cami kürsüsündeki vaazının bir kısmından da iletmiştir. İman olmazsa cennete girilemeyeceğini lakin Müslümanların birbirlerini sevmeden de mü'min olamayacaklarını ifade eden hadisi⁵⁸ aktarmış, sadece sözde kalan Müslüman kardeş sevgisinin yeterli olmadığını da eklemiştir.

*“Vücutuna hükm olunmak için hariçte âsârı tecelliyatı görülmek lâzım. Yalnız hissiyat-ı kalbiye kâfi olsaydı, Cenab-ı Hak bu namazları, bu oruçları, bu ibadetleri emr etmezdi. Kalben beni tanıyın bu kadar kâfi derdi. Halbuki böyle değil. Allah bile ahval-i kalbiyemizi, ahval-i vicdaniyemizi haricî eşkâl ile görmek istiyor.”*⁵⁹ Akif'in yukarıda zikredilen hadisi iman ve amel konusunda delil olarak göstermesi ve bu düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda selef âlimlerinin fikirlerini benimsemiş olduğunu görmekteyiz. Bu yorumlamasıyla ameli imanın tamamlayıcısı olarak görmüş ancak amelde eksikliği bulunan veya günahkâr kişileri kâfir olarak nitelememiştir.

C. TAKLİDİ-TAHKİKİ İMAN

Akif'in eserlerinde iman başlığı altında incelenmesi gereken bir diğer konu taklidi imanı eleştirmiş olmasıdır. Süleymaniye kürsüsünde yapmış olduğu bir vaazda düşüncelerini şu şekilde dile getirir: *“Çünkü erbab-ı aklın imanıyla senin, benim imanım bir mi ya? Sen, ben babamızdan gördük; yani hazır dine konduk. Ukalâ ise böyle değil; kafalarında her gün binlerce kıyamet kopuyor. Şüpheler zavallıların bünyân-ı imanına muttasıl hücum ediyor... Hasılı bîcârenin ömrü mücahede ile geçiyor, hepsini yıkıp yani herif alınının teriyle Müslüman oluyor. Tabiidir ki ferdâ-yı kıyâmette onun, Allah indindeki, Peygamberimiz indindeki mevkiî senden, benden çok yüksek olacak. Hiç benim imanım ile Gazâlî'nin imanı bir olur mu? Elbette olmaz. Ben hazıra konmuşum. O hazret ise, ömrünü mücahede ile geçirmiş.”*⁶⁰ Akif bu cümlelerinde taklidi imana

⁵⁷ Şengüler, a.g.e., C. III, s. 59-61.

⁵⁸ Müslim, “İman”, 93. Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Yayınları, İstanbul, s. 297.

⁵⁹ Mehmet Akif Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz İkinci Mev'zia”, *Sebilü'r- Reşad*, C. IX, Aded 231 (K. Nisani 1328) s. 394.

⁶⁰ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 229.

sahip olan kişinin imanının kabul olmadığı düşüncesinde değildir ve Ehl-i Sünnet ulemasının çoğunluğuyla hemfikirdir.

İmam Maturidi, Ebu Hanife, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel gibi alimlerin imanını şüphelerden arındırmayan, bu konuda tefekkürde bulunmayan kişilerin taklidi imandan fayda göremeyecekleri lakin mukallidin imanının da sahih olduğu düşüncesindedir.⁶¹ Bu ifadeler Akif'in söylemleri ile aynıdır. Tahkiki imana sahip olmak arzu edilen bir durum olmakla birlikte Akif'in şiirlerinden de anlaşılacağı üzere halkın imanı taklidî olarak başlamış ve bu şekilde kalıp hakiki imana ulaşamayanlara eleştiride bulunmuştur.

Sonuç olarak Akif eserlerinde kelim literatüründe incelediğimiz başlıca konulara değinmiş lakin bunları kelim âlimi sıfatıyla ele almamıştır. Kendi alanında ustaca kurguladığı hikayelerde, dize aralarında ve cami kürsülerinde iman, ibadet, yaratıcı, Allah-insan ilişkisi gibi konularda değinmiştir. İmanın kalpte bulunması gereken bir cevher olduğunu ancak amelinde beraberinde bulunmasıyla Allah'a olan bağlılığın kuvvetinin artacağını ve gerçek manada bir Müslüman olunacağını vurgulamıştır.

II. MEHMET AKİF ERSOY'UN ULUHİYYET KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCEİ

Akif'in eserlerinde en sık işlediği iki iman esası Allah'a ve kaza-kadere iman bahisleri, kelim ilminde de en çok üzerinde düşünülmesi gereken ve açıklanmaya muhtaç konular olarak belirlenmiştir. İmanın ilk esası olan Allah inancı bağlamında günümüze kadar çeşitli fikirler beyan edilmiş ve diğer iman esaslarıyla ilişkileri incelenmiştir. Allah'ın varlığının ve tekliğinin nakil ve akıl yoluyla delilleri, Allah'a inanmanın gerekliliği, Allah'ın isimleri ve sıfatları, insan fiilleri, irade ve hürriyet, insan iradesinin fiildeki rolü, tevekkül, sünnetullah en çok işlenen ve üzerinde tartışılan konular olup Akif'in de eserlerinde de göz önünde bulunan konular olmuştur.

A. ALLAH'A İMAN

1. Allah'ın Varlığı

Mehmet Akif'in sözlü ve yazılı eserlerinin pek çoğunun biricik öznesi, ana teması Allah Teâla'dır.

---

⁶¹ İlyas Çelebi, *İslam'ın İnanç Esasları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 19. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Yücedoğru, "Mukallidin İmanı", Bursa, U.Ü.İ.F.D., C. XIV, S. 1, 2005. s. 35-37.

“İlâhî! Serserî bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?

Bırak, taşsın da coştursun şu vahdet-zârî îmânım.”⁶²

Allah’a inanmanın gerekliliği üzerinde durmuş, bir yaratıcının olmaması ihtimalini şöyle dile getirmiştir: *“Yâ Râb sana yoksun demeye var mıdır imkân”⁶³*

Eserlerinin çeşitli yerlerinde Allah’ın varlığını ispata çalışmıştır. Akif’in yaşadığı dönem yeni ilmi kelam çalışmalarını yapıldığı bir döneme denk gelmiştir. 18. yy’dan sonra dünyada yaşanan siyasi, sosyal, sanatsal, ilmi değişimler İslam coğrafyasında da etkilerini göstermiştir. Allah’ın varlığının sorgulandığı, inkâr edildiği felsefi akımlar İslam topraklarında da yayılmış ve kelam ilmi bu yeni akımlar karşısında kullandığı delilleri değiştirip yeni metotlar kullanmıştır.⁶⁴

Akif; materyalizm, rasyonalizm, pozitivizm gibi yeni akımları eserlerine konu edinmemiştir. Ancak kelam âlimlerinin bu yeni akımlara karşı Allah’ı varlığının kabulü, ispât-ı vâcib için kullandıkları delilleri şiirlerinde insan hizmetine verilmiş olan alemin küçük, büyük nimetlerini betimleyerek yer vermiştir. Özellikle ibdâ’, illet-i ğâiyye ve nizam delillerini eserlerine işlemiştir. Bunun en bariz örneği, Safahatın dördüncü kitabı olan Fâtih Kürsüsü’nde, “Vâiz Kürsüde” şiirinde kaleme almıştır.

“Tutun da “zerre”lerinden, çıkın “sehâbiyye”

Denen yığın yığın eşbâh-i âsumânîye;

Hülâsa, âlem-i imkânı devredin; o zaman

Şühûda bağlı bir îmanla hükmeder vicdan:

Ki hilkatın ne kadar şekli varsa: Ulvîsi,

Kesifi, müdriki, uzvîsi, gayr-ı uzvîsi.

Kemâl-i şevk ile mahkûmu aynı kânunun...”⁶⁵

---

⁶² Ersoy, a.g.e., s. 862.

⁶³ Şengüler, a.g.e., C. IV, s. 252.

⁶⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara, 2014, s. 41. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s. 104.

⁶⁵ Ersoy, a.g.e., s. 426.

Âlemdeki en küçük parçalardan gök cisimlerine kadar olan varlıkların her biri bir kanuna boyun eğmekte olduğunu, hareket, iş ve gücün o kanunun tecellileri olduğunu insan görürse iman etmiş olacağını şiirinin bütününde işlemiştir. Ayrıca varlık ve yokluk kavramlarına değinmiş ve çalışma eylemiyle ilişkilendirmiştir. Varlığın kendiliğinden oluşmadığını, oluşması için bir çabanın, uğraşın sarf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İşte bu bahsedilen oluşum, Allah Teâla'nın kudret denizinin, ezeli iradenin, çalışmanın sonucu ve var olan her şeyde o ilahi çalışmanın tesiri görüldüğünü dile getirmiştir. Harici olarak bir başka güç olduğu tasavvur edilirse ve bu gücün madde olduğu iddia edilirse, o madde de ezelde yüce iradenin yarattığı bir varlık olarak karşımıza çıkar.⁶⁶

Mehmet Akif, şiirinin devamında Müslümanların yeterince çalışıp gayret göstermediklerini eleştirmek için ay, güneş, yer, gök, yıldızlar ve gezegenlerin dahi çalıştığını bir an olsun boş kalmadıklarını örnek göstermiştir. Akif, âlemdeki canlılık, çalışkanlık hallerini toplumun ilerleme ve kalkınmasına örnek teşkil edecek şekilde sa'y, terakki, çalışma, azim, gayret kelimelerini kullanmıştır. Isı, sıcaklık, ışık ve mevsimlerin meydana gelmesi, su buharı ve yağmurun oluşması, gök gürültüsü ve yıldırımın oluşması gibi birçok doğa olayını çalışma eylemiyle örneklendirmiştir. Ancak onların bu düzen ve hareket halinde oluşların kendiliğinden meydana gelmediğini ilahi bir iradenin sürekli yaratma halinde olduğunu öncesinde belirtmiştir.⁶⁷

Bu bağlamda Fatih Cami'ndeki bir vaazında bu düşüncelerini teyit etmiştir; *"Allahu Zü'lcelâl her an bu kâinata hayat veriyor; her an bir şe'n, bir hadise vücuda getiriyor. Hallâk-ı Azîmü'shân kısa lâkin bizim tahayyül edemeyeceğimiz kadar kısa bir an için faaliyeti bıraksa bütün mevcudat alt üst olur."*⁶⁸

Allah'ın her an yaratmakta olduğunu ve O'na hiçbir şekilde yorgunluğun gelmediğini, *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister. O her an yaratma halindedir."*⁶⁹ ayetini kendine delil kabul eder nitelikte düşüncelerini ifade etmiştir.

"Ne dinlenir ne de âtıl kalır, velev bir an,

⁶⁶ Şengüler, a.g.e., C. II, s. 255-257.

⁶⁷ Şengüler, a.g.e., C. II, s. 279-281.

⁶⁸ Mehmet Akif Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz İkinci Mev'zia", *Sebilü'r-Reşad*, C. 9, Aded 231 (K. Nisani 1328) s. 391.

⁶⁹ Er-Rahman, 29.

Şu ’ûn-i hilkati teksif edip yaratmaktan.” ⁷⁰

İnsanın idrak etmekte dahi zorlandığı âlemlerin başıboş olmadıkları ve bir yerden yönetilmiş olduğunu düşünen Akif şu dizeyi kaleme almıştır:

“Bu bî-nihâye avâlim idâresiz yürümez...

Fakat idare için hangi noktadır merkez?

Nedir ki mevki’i, eb’âda sığmayan bu yığın

İçinde, şimdi bizim kendi kâinatımızın?

Harîm-i hikmet-i eşyâya hiç sokulmamalı:

*O bir cihân-ı muammâ ki büsbütün kapalı!”*⁷¹

Âlemlerin bir kanunla idare edildiğini, kanun koyucunun Allah olduğunu ancak bu kanunun mahiyet ve niteliğini insan aklının idrakinin ötesinde olduğunu düşünmüştür.

*“Bilir misin, ne kadar hîç imişsin ey idrâk!”*⁷²

Akif, kanun kavramını Nasrullah Cami kürsüsünde “... *Sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah’ın kanununda hiçbir sapma da bulamazsın.*”⁷³ ve “*Allah’ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah’ın kanunu böyledir. Allah’ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür.*”⁷⁴ ayetlerini zikrederek buradaki “sünnet” kelimesinin manasının Allah Teala’nın “ezelî ve ebedî kanunu” olduğunu dile getirmiştir. Bitkilerde, hayvanlarda, büyük, küçük gök cisimlerinde, denizlerde, gökyüzü ve yeryüzünde bilip bilmediğimiz her şeyde Allah’ın kanunları vardır. Bu kanunların insanların oluşturduğu kanunlar gibi olmadığını hiçbir hükmünün değişmeyeceğini vaaz etmiştir. Akif, bu konuyu da milletlerin bekasına, ilerlemesine bağlamış, refaha ulaşmak isteyen toplumların Allah’ın kanunlarına sarılmaları

---

⁷⁰ Ersoy, a.g.e., s. 428.

⁷¹ a.g.e., s. 434.

⁷² a.g.e., s. 436.

⁷³ El- Fatır,35/43.

⁷⁴ El-Ahzab,33/38.

gerektiğini, İslam ruhunu devlete, millete yaşatarak meydana gelen tefrikaları bertaraf edilebileceğini bu vaazında da dile getirmiştir.⁷⁵

Eserlerinin pek çok yerinde Allah Teâla'nın yarattıklarını dahi insan aklının hayretle karşıladığını ve yaratılıştaki sırlara vakıf olmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Akif insan aklının acizliğini yalnızca Allah'ın yaratma eyleminin nasıl olduğu üzerinde değil Allah'ın zatının bilinemezliği yönünde de dile getirmiştir.

“Ey nûr-i ulûhiyyetinin zilli avâlim,

Zillin bile esrâr-ı zuhurun gibi muzlim!”⁷⁶

“Dîbâce-i evsâfını almaz bütün eb'âd.

A'dâd edemez silsile-i feyzini ta'dâd.”⁷⁷

2. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Allah Teâla'nın zatı insan aklı tarafından ve duyu organları tarafında idrak edilemez ve bilenemezdir. Ancak insanın yaratıcıyı tanınması öncelikle Allah'ın kutsal kitapta kendisi için kullandığı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde belirtmiş olduğu isim ve sıfatları ile mümkündür. Kişinin Allah'ı doğru tanınması, Allah inancının yanlış ve eksik olmaması, Allah'tan tenzih edilmesi gereken sıfatları ve Allah için vacip olan sıfatları bilmesi ile olur. Allah-insan-evren ilişkisi bağlamında çeşitli isimler ve sıfatlar mevcuttur. Allah'ın zatıyla ilgili, evrenin tam ve mükemmel yaratılışı, dünya hayatının başlangıç ve sonu, insan yaşamı, fiilleri ile ilgili isimlerinin ve sıfatlarının tam sayısı bilinmemektedir.⁷⁸

a. Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde Kullandığı İlahî İsimler

Akif'in Allah'ın isim ve sıfatları hakkındaki düşüncelerine ve eserlerine işleyişine gelince Allah Teâla'nın kendisini yüce kitabında bildirdiği kadarıyla isim ve sıfatlarıyla biliyor oluşumuzu Akif şiirlerinde ve vaazlarında bizlere göstermiştir. Yaratıcının

⁷⁵ Mehmet Akif Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz Nasrullah Kürsüsünden”, *Sebilü'r-Reşad*, C. XVIII, Aded. 464 (T. Sani 1336), s. 250-255.

⁷⁶ Ersoy, a.g.e., s. 42.

⁷⁷ a.g.e., s. 44.

⁷⁸ Konu ile ilgili bkz. Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsna*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1984, s. 43-46.

rubûbiyet ve ulûhiyyet yönlerini ön plana çıkararak isim ve sıfatlarla seslenişlerini Tevhîd yâhud Feryâd ve Safahatta yer almayan şiirlerinden olan Terkîb-i Bend'i başta olmak üzere her yazı ve söyleminde gözler önüne sermiştir. Râb, İlâhî, Hudâ, Mevla, Allah, Hak, Cenab-ı Hak, Hâlık, Yezdan, Mâbud gibi isimleri şiirlerinde sık sık kullanmıştır.⁷⁹ Akif'in eserlerinin pek çoğunda Allah'ın yaratıcı özelliğine vurgu yapan Hâlık-ı Mübdi', Sâni, Fatır-ı Mutlak, Hâllak gibi isimleri kullanmıştır.

“Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samediyet.

İbdâ'-ı bedî'in-ki cihanlarla bedâyi'

Meydâna getirmiş- bize ey Hâlık-ı Mübdi'”

...

“Bir an, diyerek eylemişim bilmeyerek, bak!

Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak!”⁸⁰

Bu isimlendirme de Arapça kökenli olmayan dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de geçmeyen Yezdân, Hudâ gibi kelimelerini de kullanmıştır. Bu gibi isimlerin Kitap ve Sünnet'in tenzih anlayışıyla örtüştüğü sürece kullanılmasında sakınca görülmemiştir.

İlahi isimlerin tevkifiliği ve kıyasiliği konusu klasik dönem kelimeler tarihinden itibaren tartışılan bir konudur. Mutezile ve Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında fikir ayrılığına yol açmıştır. Mutezile mezhebi farklı dillerden veya aynı dilden eş anlama gelebilecek kelimelerin Allah için kullanılmasına caiz demiş ve isimlendirmede aklîliği savunmuştur. Ehl-i Sünnet ise, isimlerin tevfikî olduğunu, Kur'an-ı Kerim ve sünnette geçtiği kadarıyla kullanılmasını önermişlerdir. Ancak zamanla Ehl-i Sünnet kelimelerini de kelam terminolojisinde bulunan vacip, kadim gibi kelimeleri İslam'ın tenzih anlayışına aykırı gelmediği için Allah isminin yerine kullanmışlardır.⁸¹

⁷⁹ Ersoy, a.g.e., s. 48, 32, 88, 206, 190.

⁸⁰ a.g.e., s. 44.

⁸¹ Bkz. Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, C. XI, İstanbul, 1995, s. 404- 418.

Akif de Farsça Hudâ kelimesini ve köken itibariyle Türkçe olan Yezdân kelimesini Allah'a hitaben kullanmıştır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin öncüsü Ebu Hanîfe de başka bir dilden olan Huda kelimesinin kullanılmasını caiz görmüştür.⁸²

b. Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde Kullandığı İlahî Sıfatlar

Allah'a tam ve doğru bir şekilde iman etmek O'nun varlığına, birliğine inanmakla birlikte zatına nispet edilen nitelendirmeleri bilmek ve noksan sıfatlardan da tenzih etmekle olur. Allah'ın sıfatları bağlamında kelam tarihinde birçok tartışma olmuştur. Zat-sıfat ilişkisi, sıfatların ezeliyeti, sıfatların sayısı, sıfatların farklı türden taksimleri mezhepler arasında görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Allah'ın isimlerinin sayısı kesin olarak bilinmediği gibi sıfatlarının kaynağı olan isimlerinin de sayısı kesin olarak belirlenmemiştir.⁸³

Akif, Çaviş'in "Tevhid" konulu yazısından yaptığı çeviri de Allah'ın sıfatlarını şöyle sıralamıştır:

*"Allah birdir, şeriki yoktur. Hâlık'tır, bâridir, musavvirdir. Öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Bâkidir, her an bütün hilkat üzerinde hâkim ve kaaimdir. Ne uyuklar, ne de uyur... Mahlûkâtın işlediklerini, işleyeceklerini bilir...Gözler O'na yetişemez, O gözleri görür, latîftir, habîrdir."*⁸⁴

Mehmet Akif, sıfatların tartışmalı konularına girmemiş, yüce yaratıcıdan bahsettiği yerlerde çeşitli sıfatlarına yer vermiştir. Allah'ın zatının nitelenmesinin mümkün olmadığı, sıfatlarının sonsuz olduğunu sayılarla sınırlandırılmayacağını ifade etmiştir.⁸⁵

(1) Selbî sıfatlar

Akif Allah'ın selbî sıfatları bağlamında;

---

⁸² Öz, a.g.e., s. 57.

⁸³ Mevlüt Özler, "İlahî İsim ve Sıfatları Tesbitte Yöntem", *Ekev Akademi Dergisi*, C. I, S.1 (Kasım 1997), s. 68.

⁸⁴ Şengüler, a.g.e., C. VIII, s. 153. Ayrıca bkz. Abdülaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, çev. Mehmet Akif Ersoy, DİB Yayınları, Ankara, 1974, s. 84.

⁸⁵ Ersoy, a.g.e., s.44: "Dîbâce-i evsâfını almaz bütün eb'ad, A'dad edemez silsile-i feyzini ta'dâd."

“Birsin, ezelîsin, ebedîsin, samedîsin”⁸⁶

“Fermânına mahkûm ezeliyyet, ebediyyet;

Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samedîyyet.

İbdâ’-ı bediîn-ki cihanlarla bedâyi”⁸⁷

Dizelerinde Allah-u Teâla’nın vahdaniyet, kıdem, bekâ, kıyam bi’nefsihi sıfatlarına ve Malikü’l-Mülk oluşuna işaret etmiştir. Ayrıca Cenab-ı Hak’ın zaman ve mekândan münezzehe olduğunu bildiği halde “an” kelimesini satır arasında kullandığı için de bağışlama dilemiştir:

“Bir anda bu pâyansız olan cevvi eder tayy.

Bir an, diyerek eylemişim bilmeyerek, bak!

Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak!

Bâkîyi beşer her ne kadar etse de tenzîh.

Fâniyyeti îcâbı, eder kendine teşbih!”⁸⁸

(2) *Subûti sıfatlar*

Akif, eserlerinde çoğunlukla Allah’ın yaratma eylemi üzerinde durduğu için taksim edilmiş subuti sıfatlardan en çok “tekvin” sıfatını konu edinmiştir. Cenab-ı Hak için Fâtır, Mübdî’, Hâlik, Hallâk gibi türetilmiş kelimeler kullanmıştır.⁸⁹

“Meydâna getirmiş- bize ey Hâlik-ı Mübdi”⁹⁰

Allah’ın ezeli iradeye ve kudret sıfatına sahip oluşunu şöyle dile getirmiştir:

“Belîğ sa’yidir ummân-ı kudretin, ezeli;

Hurûş-i feyz-i ezel her kuteyresinde celî.

...

⁸⁶ Şengüler, a.g.e., C. IV, s. 252.

⁸⁷ Ersoy, a.g.e., s. 44.

⁸⁸ a.g.e., s. 44.

⁸⁹ Mustafa Akçay, “Mehmet Akif Ersoy’un Temel İnanç Esaslarına Bakışı”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008, s. 566.

⁹⁰ Ersoy, a.g.e., s. 44.

İrâde hep ezelî sa'yidir, onun;

Kimin? O kudret-i mahzın, o sırr-ı meknûnun!

Ne dinlenir ne de atıl kalır velev bir an,

Şu'ûn-i hilkatî teksîf edip yaratmaktan.”⁹¹

Ayrıca Akif, cemâl, celâl ve azamet sıfatlarını kullanılıp Allah'tan Müslüman toplumlar için merhamet, bağışlama dilemiş, zalim toplumları kahretmesini, kendi toplumumuzun sefaletten kurtarıp kafir toplumların sefalete düşmesini dilemiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kendisini merhametli ve bağışlayıcı olduğunu bildirdiğini Rahmet sıfatını kullandığını tesbit edip kendisi de bu sıfatı şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır.

B. KAZA VE KADERE İMAN

Kader ve kaza kelimeleri Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğuna göre şöyle tanımlanmıştır: “Sözlükte *"gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak"* gibi manalara gelen kader, *"Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi"* diye tarif edilir. *"Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek yerine getirmek"* anlamlarındaki kaza ise *"Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi"* şeklinde tanımlanır.”⁹²

Bu tanımlamada kader kavramının Allah'ın ilim ve irade sıfatıyla, kaza ise Allah'ın yaratması, takdir buyurması manasına gelen tekvin sıfatıyla ilişkilendirilmiştir. Bu durumun Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ışığında belirlenmiştir.

“Gerçekten Biz, her şeyi bir ölçü ile yarattık.”⁹³

“De ki, “Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir.”⁹⁴

---

⁹¹ Ersoy, a.g.e., s. 428.

⁹² Yusuf Şevki Yavuz, *“Kader”*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 58-63.

⁹³ El- Kamer,54/49.

⁹⁴ Et-Tevbe,9/51.

Kadere iman konusu imanın esaslarının zikredildiği ayetlerde açıkça belirtilmemiştir ancak yukarıda ifade edilen ayetler gibi birçok ayette her şeyi yaratmasının Allah'a ait olduğuna ve bir kadere bağlı kalındığına işaret edilmiştir.

İslam tarihinde kader ve kazayı reddeden, kavramlara farklı manalar vererek açıklayan, insan fiillerinin yaratılması konusunda yaratma eylemini insana atfeden, insandaki hürriyet ve özgürlük duygusu ve Cenab-ı Hak'taki adalet kavramının kader anlayışı ile bağdaşmadığını söyleyen kişi ve gruplar olmuştur. Kader, cebr, ihtiyar, kesb, cüz'i irade, külli irade, ezeli irade, hürriyet, insan fiilleri gibi kavramların farklı mezheplerce tanımlamaları yapılmıştır. Birçok akidesi birbirine yakın olan Mâturidi ve Eş'âri mezhebinde dahi kader konusunda farklı düşünceler ve tanımlar oluşturulmuştur. Kader konusunda mutedil yol izlemeyen ve uç fikirlere sahip olan üzerinde konuşulması gereken iki mezhep vardır: Cebriyye ve Kaderiyye.

Cebriyye mezhebi, insanın fiillerinin oluşmasında insanın hiçbir rolünün olmadığını düşünmüştür. İnsandaki hür irade ve seçme potansiyelini reddedip, insanın Allah Teâla tarafından belirlenen eylemleri yapmak zorunda kaldığı düşüncesine sahip olmuşlardır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin eleştirileri ise kişi fiilleri işlemek zorunda kalsaydı ahiret hayatında ceza ve mükâfat kazanmaması gerekir yönünde olmuştur. Zira Allah kişinin işlediği günah ve sevaba göre ahirette muamelede bulunacaktır. Bu fiillerin de Allah'ın cebriyle gerçekleşmesi ilahi adalet olgusuyla bağdaştırılamaz düşüncesindedirler.⁹⁵

Kaderiyye ve Mutezile mezhebi ise Cebri düşünceyi tam tersi bir tutum sergilemiştir. Kula kendi fiillerini yaratma yetkisi vermiştir. Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olan kişi, özgür ve hür iradesiyle seçimde bulunup fiilini yaratır düşüncesine sahip olmuşlardır. Kulun fiilini Allah'ın yaratmasında kişinin mükâfat ve ceza alması sebebiyle Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacağını düşünmüşlerdir. Kaderî düşünceye sahip olan kişilere eleştiri ise yaratma eylemini insana atfeden anlayışlarından dolayı gelmiştir.⁹⁶

---

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Abdülhamit, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Mustafa Saim Yeprem, TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 277-278.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamid, a.g.e., s. 280-284.

Ehl-i Sünnet mezheplerinin ortak görüşüne gelirse; insan davranışlarının, fiillerinin ıztırârî ve ihtiyarî olmak üzere iki türlü yönü vardır. Zorunlu olarak gerçekleşen insan fiillerinden nefes alıp verişimiz, iç organlarımızın çalışması gibi durumlardan insan sorumlu kabul edilmemiştir. Bu konuda mezhep imamları hemfikirdirler. Ancak fiilin gerçekleşmesi noktasında insan iradesinde olan ve tercih edilerek seçilen davranışlardan sorumlu tutulmuştur.⁹⁷

İrade sıfatı, birden çok olay veya durumlar karşısında tercihte bulunmak, karar verip seçmek anlamına gelir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın iradesi ezeldir. İnsanın iradesi ise zaman ve mekâna bağlı olan sınırlı ve sonludur. Meydana gelen varlıklar Allah'ın irade sıfatının bir tecellisidir. İnsanın kendi fiilini seçmesi Allah'ın kendisine koyduğu sınırlar dâhilinde olur. Ancak kul bu fiilini seçerken kendini zorlama altında hissetmeyip hürdür.⁹⁸

Allah Teâla'nın insana vermiş olduğu irade sıfatının sınırları o kadar geniştir ki Firavun "*Ben, sizin en yüce Rabbinizim!*"⁹⁹ diyebilmiştir. İşte Allah insana vermiş olduğu bu iradeden dolayı insanı sorumlu tutmuştur. İradesinin sınırlarını genişletmiş ona bu dünyada bir imtihan ortamı hazırlamıştır. İnsan iradesinin kullanım biçimi, niyeti ve amacı onun sorumluluğunun kaynağı olmuş ve ebedi hayatın belirlenmesinde bu dünyadaki tercihlerinin sonucu kılmıştır.¹⁰⁰

1. Mehmet Akif'in Kader Anlayışı

Mehmet Akif'in eserlerinde ulûhiyyet bahislerine ağırlıklı olarak yer vermiştir. Yayınlanmış olduğu yazılarında yanlış inanışlara sahip olduğunu düşündüğü bir kesim halkı aydınlatma amacıyla Allah ve kader inancı gibi konulara sıklıkla değinmiştir. Bazen de yaşadığı dönemdeki Müslümanların çektiği sıkıntı ve zulümlerin sebebini sorgularken Yaraticıya yakarıшта bulunmuş, kader ve Allah'ın fiilleri üzerinde düşüncelerini kaleme almıştır. Bu sebeplerden kader konusunu tevekkül, çalışma, terakki, azim, gayret gibi konularla birlikte işlemiştir. Toplumsal sorunlara getirdiği çözümler olan çalışma, azim ve sebat gösterme, ümitvâr olma önerilerini verirken halkın yanlış kader ve tevekkül anlayışındaki noktaları belirlemiş doğruluğunu

⁹⁷ Süleyman Toprak, "İnsanın Fiilleri Konusunda Maturidi ve Eşâ'ari Arasındaki İhtilaf", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1990), s. 179.

⁹⁸ Şerafettin Gölcük, *İslâm Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1989, s. 199-205.

⁹⁹ En- Nâziât, 79/24.

¹⁰⁰ Düzgün, a.g.e., s .414.

savunduğu görüşleri sıralamıştır. Kader konusu hakkındaki düşüncelerini özellikle Safahat'ın Fatih Kürsüsü'nde adlı kısmında dile getirmiştir.

“Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ...

Fakat yoktur onda senin sapmış olduğun ma'nâ

Kader: Şeriâiti mevcûd olup da meydanda,

Zuhûra gelmesidir mümkinâtın a'yânda.

Niçin nasıl geliyormuş... O büsbütün meçhul;

Biz ihtiyarımızın suretindeniz mes'ûl.

Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;

Senin vazîfen itâ'at ne emrederse İlâh.

O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;

O, bütün evâmiri şer'in olur bir anda heder!

Neden ya; Hazret-i Hakk'ın Resûl-i Muhterem'i

Bu bahsi men ediyor mü'minîne, boş yere mi? ”¹⁰¹

Akif, bu dizelerinde kadere iman etmenin, imanın şartlarından biri olduğunu vurgulamış ancak halk nezdinde kabul edilen bir manasının olmadığını dile getirmiştir. Kaderin mahiyeti, nasıl meydana geldiği noktasında bilinmezliğin olduğunu ve insanların da bu durumu araştırmasının gerekmediğini ifade etmiştir. Kulun üzerine düşen görev Allah'ın emir ve yasaklarının bilip sorumluluğunu yerine getirmesi olduğunu düşünmüştür. Ayrıca şiirinde kaderi “*Mümkinâtın zuhûrudur â'yân'da*” olarak tanımlarken kelam ve felsefe ilim dallarında kullanılan terimlerle ifadelendirmesi göze çarpar. “*Mümkinât*”, var olma ihtimalinin var olmama ihtimaline eşit olması ve zatının gereği olmayan¹⁰² anlamında tanımlanması Akif'in tabiatta zorunlu bir yasanın olmadığı düşüncesine sahip olduğunu gösterir. Bu noktada felsefedeki determinizm anlayışını reddettiği anlaşılır.

¹⁰¹ Ersoy, a.g.e., s. 456.

¹⁰² Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 234.

Akif'in bu yaklaşımının sebebi toplumun sosyal ve siyasi olayları neticesinde halkın takındığı tavır, edinilen yanlış düşünceler olmuştur. Eserlerinde çoğunlukla Müslümanların Batı medeniyetinin zulmünde kalmasını eleştiren ve bu durumdan kurtulamayanların tembelliklerinden yana şikayette bulunan şair, Müslüman toplumun azim ve gayretle mücadele ve mücâhedede bulunmasını istemiştir. Kader konusunu şiirlerine hep bu bağlamda ele almıştır. Olaylar karşısında sessiz kalan, “Bakalım Cenab-ı Hak ne yapacak?” diye bekleyenlere, Akif'in Allah da “Kulum ne yaptı?” diye sorar gibi ifadelerde bulunması kader konusu ve insan fiillerinin meydana gelmesi aşamasında kulun da bir rolü olduğunu kabul ettiğini destekler yöndedir.

““Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:

Belâni istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Taleb nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,

Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?”¹⁰³

Bu dizelerinde, kader olgusunun arkasına sığınan, çalışmayı bırakan, gayret göstermeden tüm işini Allah'a havale eden kişilerin doğru yolda olmadığını vurgulamış, kişinin talebi doğrultusunda fiili yaratıldığını aksi halde Allah'ın kullara zulmetmek anlamına geldiğini bunun da mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâla'nın zulmetmeyeceğine yönelik birçok ayet bulunmaktadır. “Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.”¹⁰⁴

İnsanda mevcut olan iradenin peşine Allah'ın iradesini zikretmiş, Ehl-i Sünnet Mezhebinin genel görüşünü teyit eder tarzda kader konusuna açıklık getirmiştir. Aynı zamanda oturduğu yerden Allah'a istekte bulunmanın saygısızlık olduğunu “*Hudâ'ı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ*” ifadesiyle göstermiştir. Şiirinin devamında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in arkadaşlarının kader anlayışlarının örneklendiği bir kıssayı kaleme almıştır. Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde arasında geçen diyalog; bölgedeki veba salgını sebebiyle savaş ordusunun yönünün değiştirilmesi kararı üzerinedir. Daha sonra Hz. Ömer'in kader kavramını açıklanmasıyla son bulmuştur. Ebu Ubeyde'nin “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” sorusuna Hz. Ömer'in “Allah'ın bir kaderinden kaçarken,

¹⁰³ Ersoy, a.g.e., s. 452.

¹⁰⁴ El-Yunus,10/44. Ayrıca bkz. Al-i İmran,3/182; el-Kehf,18/49; en-Nahl,16/33.

bir başka kaderine doğru yol almaktayız.” cevabı kelimeler ilminde külli irade ve cüz’i irade kavramlarının oluşmasına sebep durumlardan olmuştur.

Mehmet Akif, kader inancında insan iradesinin önemini belirten yazılarını tefsir çalışmalarında da işlemiştir. Al-i İmran Suresinin 26. ayetini manzum bir şekilde tefsirini şöyle noktalandırmıştır:

“Sus ey dîvâne ! Durmaz kâinâtın seyr-i mu’tâdı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kânûn-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? “Leyse li’l-insâni illâ mâ-se’â” vardı!..”¹⁰⁵

Şiirine evrenin Allah’ın kanununun emrine tabii olduğunu belirterek başlamıştır. Müslüman toplumların uzun zamandır karanlık günler geçirdiğini, Allah’ın cemel sıfatıyla görünmediğini, mazlumların ilahi adaletinin tecellilerini beklediğini dile getiren serzenişlerde bulunmuştur. Milletler arası süregelen savaşlarda kazanılıp kaybedilen toprakların olayların dışı yansıyan yönü olduğunu “*Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ.*” ifadeleriyle insan iradesini göz ardı etse de sonrasında bu olanlarda bir hikmetin olduğunu belirtip düşüncelerini susturmuştur. Bu günü kurtarma ve geleceği şekillendirme kişinin çabalarıyla olacağını ifade edip Necm Suresi’ndeki ayeti kerime-i; “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”¹⁰⁶ delil olarak sunmuştur.

Akif tembellik, sabırsızlık, ümitsizlik gibi durumları halkın kader inancıyla temellendirdiği noktalarda da eleştiriler getirmiştir. “Kader böyle imiş” diyerek sıkıntılara göğüs germeden, fedakarlıkta bulunmadan, gayret etmeden kadere sığınmanın doğru olmadığını düşünmüştür.

Küçük bir çocuğun ölen babasından kalan küfeyle hayatta kalma mücadelesinin tasvir edildiği Küfe şiirinde kader kavramını mahallede yaşanan sosyal olaydan bir

¹⁰⁵ Ersoy a.g.e., s. 348.

¹⁰⁶ En-Necm,53/39.

kesitin sonucu olarak kullanmıştır. Bu kez de kaderi insanı çepeçevre saran şartlar olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷

Mehmet Akif'in kader ile ilgili düşüncelerine yaptığı tercüme çalışmalarından da ulaşmak mümkündür. Örneğin Muhammed Abduh'tan yapmış olduğu bir tercümede Batılıların kader konusu hakkındaki düşüncelerinin Cebriyye mezhebiyle örtüştüğünü ifade edip bu durumun tembelliğe yol açacağını şöyle dile getirmiştir:

*“Halbuki bu kavim kendisinin kavilde, filde, harekette, sükûnda hiçbir ihtiyârı olmadığına, bütün bunların bir kuvve-i cebriyye tarafından vuku'a geldiğine, elhasıl bütün harekâtının kasrî (gayr-i ihtiyârî) olduğuna iyice kanaat ederse şüphe yoktur ki bütün kuvâsı âtil kalır, kendisine mevhibe-i fitrat olan bütün havâss ve meşairin faidesi olmaz, kalplerde sa'y ve amele doğru bir hiss-i saik kalmaz.”*¹⁰⁸

Abdülaziz Çaviş'ten yapmış olduğu bir çeviri de ise cebrî düşüncenin Allah'ın adaletine ters olması sebebiyle karşı olduğunu ifade etmiştir:

*“... Din-i İslâm Allah tarafından sevk ve zorlamaya razı değil. Çünkü mecbur kaldığı bir durumda yaptığı işlerden dolayı bir insanı sorumlu tutmak, hikmet sahibi Yaratacının yüksek adaletine hiçbir zaman sığmaz.”*¹⁰⁹

Buraya kadar ki kısımda Akif'in insan fiilleri ve kadere bakışının insan iradesini ön plana çıkararak yönünü görmekteyiz. İnsanın fiillerinin oluşumunda insana da rol veren düşünceye sahip olduğunu örnek olarak verdiğimiz yazılarında da anlamaktayız. Eserlerinin pek çoğunda bu düşüncelerini yinelemiştir. Yaşadığı dönemin siyasi, askeri, fikri yönden zor aşamalardan geçiyor oluşu Akif ve birçok düşünürün görüşlerinde dönemseller farklılıklar meydana getirmiştir. Akif'in ulûhiyyet konuları hakkındaki düşüncelerini kaleme aldığı Tevhîd yâhud Feryâd adlı şiirinde fikirlerini cebri düşünceye kapı aralayan tarzda kaleme almıştır.

“Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?

Bir sahne ki milyarlarca oyun var üzerinde!

¹⁰⁷ Hulusi Aslan, Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı, Malatya: *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. VII, S. 13 (2014), s. 17.

¹⁰⁸ Muhammed Abduh, “Kaza ve Kader”, çev. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim*, C. II, Aded. 35, (Temmuz 1324) s. 135.

¹⁰⁹ Çaviş, a.g.e., s. 72.

Bir sahne ki her perdesi tertîb-i meşîyyet;
Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret!
Cânîleri, katilleri meydâna süren sen;
Cânîdeki, katildeki cür'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil zulmeti, nûru;
Sensin veren ilhâm ile takvâyı, fücûru!
Zâlimde teaddîye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı?
Câhil neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?
Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var? ”¹¹⁰

Âlemi ilahi bir emirle düzenlenmiş oyun sahnesi olarak gören yaratılan canlıları da Allah’ın kudretinin elindeki oyuncaklar olarak betimleyen Akif, Allah’ın izni olmadan kötülüklerin ve iyiliklerin meydana gelmesinin mümkün olmadığını düşünmüştür. Bir katilin suç işlemek için kendisinde var olan cesaretin kaynağı da takva sahibi kulun kalbine bu yönde ilham veren kaynağın da Allah olduğunu dile getirmiştir. “Bir failin icbarı” tanımlanmasından da fiillerin meydana gelmesinde zorlayıcı bir emrin etkili olduğu fikrini ifade etmiştir. Bu ifadelerinin cebri düşünceyle örtüştüğünün farkında olan Akif, sonrasında cebri zihniyete sahip olmadığını ancak saymış olduğu sebepleri dayanak göstererek cebri olmasında ne suçu olduğunu sorgulamıştır.

19. yy’da meselelere bu şekilde yaklaşımlar olmuştur ve bu Akif’le başlayan bir süreç değildir. Doğu-Batı arasında bulunan Tanzimatçılardan olan Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid gibi zaman zaman karamsarlığa kapılan düşünürler de aynı duyguyu yaşamış ve hissiyatlarını cebri düşünce doğrultusunda dile getirmişlerdir. Hatta Tevfik Fikret bu düşüncelerinde ileri gitmiş ateizme yönelmiştir. Akif’in burada dile getirdiği şeyler

---

¹¹⁰ Ersoy, a.g.e., s. 44-46.

kendi içinde oluşan tereddüt ve şüphelerinin bir ürünüdür. Bu şüphelerden arınmak için Allah Teâla'ya sorular sormuştur. Allah'ın yaptığı işlerin nedenleri sorulmaz buyruğuna binlerce sorusunu feda etmeye hazır olan Akif, yine de bilinmezlik sırrının çözülmesini dilemiştir.¹¹¹

“Lâ-yüs 'el'e binlerce suâl olsa da kurban,

İnsan bu muammalara dehşetle nıgehban.”¹¹²

Mehmet Akif'in eserleri değerlendirildiğinde bazı dönemlerde ezeli iradenin tüm kâinata ve insanın fiillerinde tek kaynağın olduğunu elde edilen sonuçların kaçınılmaz olduğunu dile getirmiş bazı dönemlerde ise insan iradesini ön plana çıkaran söylemlerde bulunmuştur. Safahattaki şiirleri, makaleleri, hutbe ve vaazları incelendiğinde kader konusunda ağırlıklı olan yaklaşımı insan fiillerinin meydana gelmesinde insan iradesinin, talebinin çalışmasının etkin olduğu görüşü ağırlıklı olmuştur. Bu durumun bir başka örneğini “İnsan” adlı şiirinden anlamak mümkündür. Şiire Hz. Ali'nin en büyük âlemin insanda gizli olduğuna dair sözüyle başlamıştır. Sonrasında insanın meleklerden üstün olduğunu ifade eden mısrasında kaleme almıştır.

“Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,

“Muhakkar bir vücûdum!” dersin ey insan, fakat bilsen...

Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:

Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir.”¹¹³

Burada insanın meleklerden üstünlüğünü kabul etmesinin nedeni, meleklerin yaratılışları itibariyle Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle yükümlü, Allah'a sürekli itaat etmekte olan, Allah'ın emirlerinden dışarı çıkamayan ruhani ve nurani varlıklardır. İnsanın yaratılışında ise ona verilen nimetler ve rehberler doğrultusunda doğruyu ve yanlışı seçerken bir mücadelede bulunması, fedakarlıklar göstermesi ve neticede kalbini ilahi feyz ile doldurduğunda meleklerden daha üst derecede olma ihtimaline sahiptir.

---

¹¹¹ Orhan Okay, *Mehmed Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989, s. 89.

¹¹² Ersoy, a.g.e., s. 46.

¹¹³ a.g.e., s. 140.

Sonuç olarak Akif'in kader ve irade kavramları üzerinde ikilemede kalışının, iç dünyasında Allah'a yönelttiği soruların, yakarışların, aklını kurcalayan şüpheler ve tereddütlerin sebeplerini yaşadığı yüzyıl bağlamında değerlendirmek gerekir. Dünyanın her coğrafyasını etkileyen küresel savaşların vermiş olduğu psikolojik ve fizyolojik yorgunluk, kaybedilen toprakların hüznü, kaybedilme nedenleri ve askeri ve siyasi olayların toplumların din, kültür, fikir sahasında vermiş olduğu hasarlar Akif'in şair ruhunu etkileyen ve hassaslaştıran sebeplerdir.

Özellikle Doğu- Batı medeniyetlerini gözlemlemiş olması, Doğu'nun terakkiden uzak kalması, ilim ve teknik alanlarında geri kalması, insanların yanlış dini inanışlara kapılmaları ve bu doğrultuda hayatlarına yön vermeleri Akif'in şiirlerindeki serzenişlerinin kaynağıdır. Müslümanların bu karanlık dönemden kurtuluş reçetelerini sunarken ülkenin kaderi hakkında fikirlerini de beyan etmiştir.

2. Mehmet Akif'in Tevekkül Anlayışı

Tevekkül, kişinin bir hedefe ulaşmak uğruna çalışıp gayret göstermesi ve elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a dayanıp güvenmesidir. Bu kavram kader inancıyla yakından ilgilidir. Tevekkül tembellik, başıboşluk gibi olumsuz sıfatları Müslümanlardan uzaklaştırır. Çünkü tevekkülün temelinde çalışma, azmetme ve bunların sonucunu Allah'tan bekleme vardır. Bu bağlamda Yüce Allah Al-i İmran Suresinde şöyle buyurmuştur: “... Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (O'na dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”¹¹⁴

Tevekkül Allah'a ve kadere imanın bir sonucudur. Allah Teâla'ya olan güven insanı miskinliğe itmeyip karşısına çıkan zorluklara karşı göğüs germenin mücadele etmenin ve ümit içinde olmanın verdiği bir haldir.

Mehmet Akif tevekkül ile ilgili düşüncelerini pek çok çalışmasına işlemiştir. Kader ve tevekkül konularını peş peşe ele almıştır. Yanlış kader inancının doğurduğu yanlış tevekkül anlayışını eleştirmiştir. *Safahat*'ın yedinci kitabı olan “Gölgelerde” Al-i İmran Suresi 159. ayeti manzum şekilde tefsir etmiş; azim, irade ve tevekkül kavramlarını birlikte kullanmıştır.

“— Allâh'a değil, taptığın evhâma dayandın;

---

¹¹⁴ Al-i İmran,3/159.

Yandinsa eğer, hakk-ı sarîhindi ki yandın.

Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,

Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdî!”¹¹⁵

Kişi Allah’ın insana vermiş olduğu iradeyi felce uğratarak, kullanmayarak azmini de felce uğrattığını söylemiştir. Allah’a dayandığını söylese de içindeki evhama, tembelliğe dayandığını ifade etmiştir. Kâinattaki her bir zerrenin dahi hareket halinde olduğunu insanın da bu harekete ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir.

Kader ve tevekkül konularının en sık işlendiği Fatih Kürsü’sünde o meşhur dizeyi görmekteyiz:

““Çalış!” dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,

Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!”¹¹⁶

İslam’ın emrettiği çalışmayı reddeden ve yanlış kader anlayışını oluşturan kişilerin tevekkül olayını da yanlış anladıklarını dile getirmiştir. Yanlış tevekkül inancına sahip kişilerin sanki Allah’ı ücretli işçisi olarak nitelediklerini düşünmüştür. Sabah evden çalışmak için değil de kahveye eğlenmek için giden kişiler eleştirilmiş, işlerin nasılsa Allah’a havale edildiğini düşünen, gamsız bir hayat süren kişiler kınanmıştır. Bu kişilerin acınacak halde olduğunu, Allah’a tevekkül ettiğini zannettiği insanlara karşı şu eleştiride bulunmuştur:

““Allâh’a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...

Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!

Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç kıt’ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:

---

¹¹⁵ Ersoy, a.g.e., s. 814.

¹¹⁶ a.g.e., s. 452.

Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.

Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atâlet”,

Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?

Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;

Kur'an duramaz, nezd-i İlâhî'ye dönerdi.”¹¹⁷

Mehmet Akif bu dizelerinde dönemin sıkıntılı hallerine dem vurmuş, mücadeleyi elden bırakmış nesle sitemde bulunmuş, ecdadın zaferlerde dolu tarihinden örneklendirmeler vermiştir. İslam'ın kıtalar arasında yayılmasını o zaman insanının çalışmasına, azmine bağlamıştır. Yaşadığı dönemde İslamî yaşantının eski ihtişamlı döneminden uzaklaşılmasının sebebi olarak gördüğü durumlardan kurtulmanın yolunu yine azim dolu bir mücadeleye bağlamıştır.

““Dünya koşuyor” söz mü? Berâber koşacaktın;

Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın!

Mâdem ki uyandın o medîd uykularından,

Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kımıldan.”¹¹⁸

Kişilerin ve toplumların zor ve sıkıntılı dönemlerinden kurtulmanın çaresini göklerden ve yerden beklenmenin yanlışlığını, kurtuluş için kendisine dönmesi gerektiğini ve insan iradesinin önemini şu şekilde belirtmiştir.

“Ey yolda kalan, yolcusu yeldâyı hayâtın!

Göklerde değil, yerde değil, sende necâtın.”¹¹⁹

Kader inancı hakkında düşüncelerini ifade ederken Hz. Ömer'den örnek veren Akif, tevekkül konusunda da Hz. Ömer'in bir uygulamasını anlatmıştır. “Biz mütevekkilleriz” deyip tembellik yapan gruba Hz. Ömer'in cevabı “Önce tarlanızı ekin” olmuştur. Demek ki tevekkül eden kimse önce işini yapacak, gayret gösterecektir. Akif burada da aksi haldeki durumun tevekküle sığmaz anlayışını yinelemiştir.

---

¹¹⁷ Ersoy, a.g.e., s. 816.

¹¹⁸ a.g.e., s. 816.

¹¹⁹ a.g.e., s. 810-812.

Akif, inanç ve ibadet alanında ana kaynaklarımız olan Kitap, Sünnet ve İcmayı artık doğru bir şekilde kullanmadığımızı aydın olan kesimin yeterince gayret göstermediğini, halkın bu yüzden aldandığını düşünmüştür.

“Tevekkülün, hele, ma'nası hiç de öyle değil.

Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihayet oynayarak dîne en rezîl oyunu,

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!”¹²⁰

Akif, Ankebut Suresinin 69. ayetini¹²¹ tefsir ederken tevekkül kavramının tanımını kendisi yapmıştır. *“Tevekkül demek, insan için mesâîsinin, mücâhedâtının evvelce iki üç haybet gözükle bile, mutlaka sonunda tevîka mazhar olacağına karşı gevşemez bir ümid, sarsılmaz bir itmînân beslemek demektir.”¹²²* Bu tanımlamasından da anlaşılacağı üzere çalışıp mücâhede içinde olanların Allah'ın yardımına kavuşacakları ve arzu edilen nimete ulaşacakları ancak gayret gösterilmeden içi boş bir tevekkül anlayışının kişileri kurtarmak için yetmeyeceğini ifade etmiştir.

Al-i İmran Suresinden *“Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a mütevekkil ol...”¹²³* ayetini tefsir ederken azim ve tevekkülü Müslümanlığın iki rüknü olarak gösterip birinin eksikliğiyle başarıya ulaşamayacağını dile getirmiştir.¹²⁴ Akif azim ve tevekkül kavramlarını birçok kez birlikte kullanmıştır. Kastamonu'da îrad olunan bir vaazında azim ve tevekkülün tanımını yapmıştır. *“Azim ne demektir; azim bir işi başa çıkarabilmek için ona canla başla sarılmaya karar vermek demektir. Tevekkül ise o işin husûlü için mümkün olan esbabın hepsini tedarik ettikten sonra Cenab-ı Hakk'a bel bağlamak; O'nun tevîkisini esirgemeyeceğine yürekten inanmak demektir.”¹²⁵*

Aynı vaazında yes'e kapılmayarak çalışan azmedip Allah'a dayanan her Müslüman için gerçekleştiremeyeceği gayenin olmayacağını dile getirmiştir. İnsanın

---

¹²⁰ Ersoy, a.g.e., s. 460.

¹²¹ *“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız, Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”*

¹²² Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r- Reşad*, C. VIII, Aded. 192 (Nisan 1326) s. 173.

¹²³ Al-i İmran,3/159.

¹²⁴ Şengüler, a.g.e., C. IX, s.1 70.

¹²⁵ a.g.e., C. IX, s. 346.

çalışarak ulaşamayacağı iki mertebenin olduğunu, biri Allah Teâla'nın ilahlık mertebesi, diğeri Hz. Peygamber'in nübüvvet mertebesidir, demiştir.¹²⁶

Mehmet Akif'in kader ve tevekkül konuları hakkındaki düşüncelerini özetlersek; İslam'ın en temel inanç esaslarından olan kadere iman konusunu Akif'in eserlerinde sıkça paylaştığını görmekteyiz. Ancak bu paylaşımları kelam tarihinde olduğu gibi sistematik bilgiler, mezhepsel açıklamalar ve tartışmalı konular üzerinde olmamıştır. Yaşadığı çağın sosyal sorunlarına değinirken birey ve toplumu aydınlatma amacıyla inanç alanında da yanlış fikirlere kapılan kimseleri uyarmıştır. Yanlış inanışlara sahip kişilerin sorumluklarını hatırlatmış, Kitap ve Sünnet eksenli bir hayat tavsiye etmiştir.

Son dönemlerde Müslüman ülkelerin yaşadığı sıkıntıların sebeplerinin bir takım yanlış inanışlar olabileceğini ve kurtuluşun asr-ı saadetteki gibi bir yaşantı olduğunu sık sık dile getirmiştir. Allah ve kader inancı konularını eleştirdiği tembellik, ümitsizlik, sabırsızlık, ahlaksızlık gibi toplumsal olayların içinde işlemiştir. İnanç alanındaki konular hakkında düşüncelerini belirtirken bu tür durumları ve Müslümanların Batı medeniyetleri karşısında düşüşünü göz ardı edememiştir. Milli mücadele yıllarında göstermiş olduğu gayreti çeşitli camilerde vermiş olduğu vaaz ve hutbelerde, çıkarmış olduğu dergideki makale, şiir ve tefsir çalışmalarında göstermiştir. Bu çalışmalarını incelendiğinde dönemin sosyal ve siyasi durumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Akif'in istibdat dönemi olarak adlandırdığı ve eleştirdiği siyasi dönemin kendisindeki kader anlayışını etkilemiş olabileceği mümkündür. Bu sebepten bazı çalışmalarında insan iradesi ön plana çıkmış mutezîlî düşünceye yaklaşmıştır.

Akif'in bir diğer cephe olan cebrî anlayışa yaklaşan ifadeleri de bulunmaktadır. Ama bu durumları dönemin şartları altında değerlendirmemiz gerektiği ve Akif'in coşkulu bir ruha sahip olan şair olduğunu göz ardı etmememiz gerektiği düşüncesindeyiz. İç dünyasında yaşadığı halleri en çarpıcı cümlelerle ifade etmiş, Rabbine yakarış ve dualarda bulunmuştur. Bu sebeplerden dolayı tamamen mutezîlî/kaderi veya cebrî düşünceye sahip olmadığını eserlerini bütüncül bir gözle incelediğimizde görmekteyiz.

---

¹²⁶ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 347.

III. MEHMET AKİF ERSOY'UN NÜBÜVVET KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCELERİ

Kelam tarihinde nübüvvet bahisleri adı altında peygamberlere ve kitaplara iman konuları işlenmiştir. Mehmet Akif, eserlerinde peygamberler ve kitaplara iman konularından bahsederken toplumu irşat ve ıslah amacıyla ele almıştır. Kelam ilminde incelenen tartışmalı konulara değinmemiştir.

A. PEYGAMBERLERE İMAN

Peygamberlere iman, iman esaslarından olup her birine inanmak Allah Teâla tarafından farz kılınmıştır. Allah Teâla'nın peygamberler göndermesi Allah-insan-evren arasındaki ilişki noktasında önemlidir. İnsanın Yaratıcıyı tanınması, doğru bir imana sahip olması ve insanın dünya hayatında refah bir şekilde yaşaması için peygamberlere ihtiyaç duyulmuştur. Akif de bu noktada düşüncelerini Mü'min Suresi'nin¹²⁷ tefsirinde dile getirmiştir.

*“Peygamberler Allahu Zü'lcelâl tarafından insanlara hem dünyada, hem ukbâda mes'ûdiyetlerini kâfil olacak birer şeriat tebliğ ediyorlar. Bu âlem-i hilkatte cârî olan kavânîn-i ilâhiyyeyi kendilerine bildiriyorlar. “İşte bu kanunların muktezasına tevfiik-i hareket ederseniz dünyada bir hayat-ı tayyibe ile yaşar; ukbâda ise naîm-i ebedîye mazhar olursunuz. Yok, Allah'ın evâmirini dinlemezseniz, her iki dünyada belânızı bulursunuz.” diyorlar.”*¹²⁸

Hz. Muhammed (s.a.s.)'den önceki peygamberlerin ümmetlerinin hangi günahın neticesinde helâk olduklarını sorgulamış, felaket ve tufanların peygamberlerin izinden gitmedikleri için başlarına geldiklerini ifade etmiştir. Milletler de ilahi emirleri dinledikçe ve peygamberlerin tavsiyelerinden ayrılmadıkça her türlü başarıyı ve ilerlemeyi yakalayacaklarına aksi halde esfelü's sâfiline doğru sürükleneceklerine dair düşüncesini dile getirmiştir. Ülkenin kalkınması için geçmiş milletlerin başlarına gelen felaketlerden dersler çıkarılması gerektiği ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yolunun örnek alınması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Bunu teyit eden düşüncelerini Mücadele Suresinin 20-21. ayetlerinin tefsirinde belirtmiştir.¹²⁹ Akif, peygamberlerle

¹²⁷ El-Mü'min,40/21.

¹²⁸ Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r- Reşad*, C. VIII, Aded. 208 (Ağustos 1328), s. 493.

¹²⁹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r- Reşad*, C. IX, Aded. 214 (Eylül 1328), s. 101.

ilgili düşüncelerini Müslüman ümmetinin nifak, tefrika, atalet, cehalet, acizlik gibi olumsuz durumlarından kurtuluş için örnekler vererek sunmuştur.

Allah'a ve O'nun peygamberine tabii olan toplumların kurtuluşa ereceklerini Enfal Suresinin 46. ayetinin tefsirinde şöyle bildirmiştir:

*“Evet, hiçbir cemaat-ı İslâmiye yoktur ki, Allah'a itaat etsin; Peygamberin gösterdiği yola gitsin; efradı arasında ittihad olsun da o yine şevketten, azametten mahrum kalsın. Sonra, hiç cemaat-ı İslâmiye yoktur ki, evâmir-i ilâhiyyeyi dinlemesin; Resûl-i Muhteremin tebligatını kulak vermesin; âhâdî birbirine düşsün de o yine izmihlâl uçurumlarına yuvarlanmasın.”*¹³⁰

Mehmet Akif, Hz. Peygamber (s.a.s)'i konu edinen “Bir gece” adlı şiirinde Peygamberin toplumsal alanda yaptığı iyileştirmeleri örnek vermiştir. Halkın içindeki zayıf, güçsüz, söz sahibi olmayan kimselerin yeni bir hayata kavuştuğunu ifade etmiştir. Sadece o dönemi etkilememiş günümüze kadar tüm toplumların ona çok şey borçlu olduğunu şöyle kaleme almıştır:

“Dünyâ neye sâhipse, onun vergisidir hep;

Medyûn ona cem'iyeti, medyun ona ferdi.

Medyûndur o ma'sûma bütün beşeriyet...

*Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret.”*¹³¹

Duhâ Suresinin tefsirinde ise; surenin nüzul sebebinden bahsetmiştir. Vahyin bir ara kesintiye uğraması sonucunda müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e “Allah Muhammed'i bıraktı” diyenlere karşılık Hz. Peygamber (s.a.s.)'e vermiş oldukları nimetleri sayarak O'nun kalbini tatmin etmiştir, şeklinde yorumlamıştır. Surenin devamında “*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?*”¹³² ayetini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çocukluğunda ahlakının temizliği, iyilik ve doğruluk timsali oluşun, “el-Emin” sıfatıyla anılması, şirkten, küfürden, uzak durması olarak tefsir etmiştir.

¹³⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r-Reşad*, C. VIII, Aded. 195 (Mayıs 1328), s. 233.

¹³¹ Ersoy, a.g.e., s. 876.

¹³² Ed-Duha,93/7.

Peygamberlik verilmeden önce de yaşadığı toplumun inancından uzak durması, yanlışlıklarını görmesini şöyle ifade etmiştir: “*Bir de vâkıa Cenab-ı Peygamber daha çocukluğunda iken muvahhid idi; Allahu Zü’lcelâl’in bütün âlemi yarattığını, O’ndan başkasının ibâdete asla müstehak olmadığını anlamış idi. Lâkin yaşadığı muhit şirk içinde, vahy-i ilâhî olmaksızın, Hâlık’a nasıl ibâdet edileceğini, O’nu nasıl tenzih etmek; hangi vasıf ile tavsif eylemek lâzım geleceğine kendiğinden nasıl bulabilirdi.*”¹³³

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in peygamberliğinden sonra da kavminin şirk içinde kalışı onu üzmüştür ve onlara nasıl yaklaşacağını düşünmüştür. İnşirah Suresinde belirtilen “(Ey Muhammed!) *Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*”¹³⁴ ayeti bu durumlarda sonra inmiş Peygamberin iç sıkıntılarını kurtarıp felaha erdirmesi olarak yorumlamıştır. Surenin devamında kolaylık ve zorluk kavramları üzerinde durup ümitsizlik hali eleştirilip güncel olaylarla kıyaslama yapmıştır.

Akif’in peygamberlere iman adı altında incelediğimiz çalışmalarında da toplumların peygamberlere olan ihtiyacını öne çıkardığını, dünya ve ahiret hayatının kurtuluşu için örnek oluşlarını, peygambere itaatin Allah’a itaatle aynı yerlerde zikredilen ayetleri tefsir edişi dikkatimizi çekmiştir. Sosyal sorunların çözümü için verdiği tavsiyelerden biri peygamberlere itaat ederek emir ve önerilerini doğrultusunda bir hayat yaşamaktır.

B. KİTAPLARA İMAN

Kitaplara iman esası peygamberlere iman esasıyla doğrudan ilişkilidir. Allah’ın peygamberler aracılığıyla göndermiş olduğu kitaplara her dönem insanın ihtiyacı olmuştur. Yaraticıyla evrenle ve insanla ilişkileri öğreten ilahi kitapların gönderilişinde birçok hikmet vardır. Allah Teâla insanı dünya hayatıyla imtihan ederken onu akıl-irade ve birtakım yeteneklerle yaratmıştır. Ayrıca alem, yaratılış, ahiret, kainat hakkında yol gösterici olarak peygamberler ve kitaplarla desteklemiştir.¹³⁵

Mehmet Akif, çalışmalarında inanç esaslarından olan kitaplara iman konusuna ayrıca yer vermemiştir. Kur’an-ı Kerim’in doğru anlaşılması için çaba sarf etmiş şiirlerinde, makalelerinde ve vaazlarında ayetlere sıkça yer vermiştir. Hatta

¹³³ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 26.

¹³⁴ El-İnşirah,94/1.

¹³⁵ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman*, DİB Yayınları, Ankara, 2015, s. 20.

cumhuriyetin ilk yıllarında kendisinden Kur'an-ı Kerim'in meal çalışması istenmiştir. O, bu görevi hakkıyla yerine getiremeyeceği endişesiyle görevi kabul etmekte tereddüt etmiştir.¹³⁶ Akif'e böyle bir görevin verilmesinin sebebi Kur'an eğitimini ve Arapça eğitimini çocuk yaşlarda babasından almış olması ve ileriki yıllarda da "demir hafız" olarak kendini nitelemesi etkili olmuştur.¹³⁷

Kur'an-ı Kerim haricindeki semavi kitaplardan eserlerinde bahsetmemiştir. Müslüman toplumlara ise doğru Kur'an algısı oluşturmaya çalışmıştır. İnceliklerine vakıf olunmadan manası üzerinde düşünmeden sadece ezbere okunmasını eleştirmiştir.

*"İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'ân'ın:
Çünkü kaydında değil, hiç birimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;
Yâhut üfler geçeriz bir ölünün toprağına,
İnmemiştir hele Kur'an şunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne fal bakmak için!"*¹³⁸

Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'le tanışan ve onun ilimlerini alan Akif, Kur'an'a hitaben şöyle seslenmiştir:

*"Ey zîver-i dest-i ihtirâmum!
Âlemde muhassalü'l-merâmım,
Pîrâye-i âfızam sen oldun,¹³⁹
Sermâye-i hafızam sen oldun.*

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eşref Edip, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 157-160.

¹³⁷ Düzdağ, a.g.e., s. 5-6.

Mehmet Akif bir hatırasında şöyle bahseder: "- Allah'a hamd olsun, demir hâfız oldum, derdi. Şimdi ramazanları terâvihi hatimle kıldırıyorum." Bkz. Düzdağ, a.g.e., 265. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 7. b., Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 8-9.

¹³⁸ Ersoy, a.g.e., s. 308.

¹³⁹ Şengüler, a.g.e., C. IV, s.268.

Sensin hele ey kitâb-ı a'zem

Hâşâ buna hiç tereddüd etmem,

Dünyada refik ü hemzebânım,

Ukbâda mu'în ü müste'ânım."¹⁴⁰

Aynı şiirinde Kur'an'ı Yüce Allah'ın katından inmiş, bütün hikmetleri kendinde toplamış, kutsal anayasa olarak nitelemiştir.

“Mahlûk değil kelâm- Hak'sın,

Âlî-i sunûf-i mâ-halâksın."¹⁴¹

Kur'an- Kerim'in Allah Teâla'nın kelamı olduğunu dile getiren Akif, “*mâhluk değil*” derken, kelam tarihindeki “Halku'l-Kur'an” tartışmalarına binaen fikrini söylediğini düşünmüyoruz. Zira bu konuyla ilgili diğer çalışmalarında hiçbir düşüncesine rastlanmamaktadır. Bu dizeyi Şengüler, “*Sıradan yaratılan bir nesne değil, bizzat Allah'ın kelâmısın. Sen, yaratılanlar arasında en yücesisin.*”¹⁴² şeklinde günümüz Türkçesine çevirmiştir. Akif'in “*mâhluk değil*” ifadesine karşılık, Şengüler'in ikinci satırı “*yaratılanlar arasında en yücesisin.*” şeklinde tercümesi halku'l-Kur'an meselesi altında incelendiğinde bu durumda bir tezatlık olduğunu ortaya çıkarır.

Akif, şiirin devamında Kur'an'ın Allah'ın bir mucizesi olduğunu ve bu mucizenin sonsuza kadar süreceğini ifade etmiştir. Mucize oluşunun akli delili olarak Kur'an'ın da kullandığı meydan okumayı şiirine işlemiştir.

“Elhak o kitâb-ı bî-nazîre,

Âciz bu cihâniyân âciz,

Kim muktedir, ins ü cân âciz?

Mâdâm ki iktidâr yoktur,

Tanzîre de ictisâr yoktur.”¹⁴³

¹⁴⁰ Şengüler, a.g.e., C. IV, s. 268.

¹⁴¹ a.g.e., C. IV, s. 264.

¹⁴² a.g.e., C. IV, s.265.

¹⁴³ a.g.e., C. IV, s. 266.

Mehmet Akif, Al-i İmran Suresi 103. ayetinin tefsirinde; mealen, “*Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın.*” ifadesinden kastın Kur’an-ı Kerim olduğu ancak buna İslam dini diyenlerinin de bulunduğunu zaten bu ikisi arasında da bir farkın bulunmadığını ifade etmiştir. Hicr Suresinde geçen “*Şüphesiz o Zikr’i (Kur’an-ı) biz indirdik biz; Onun koruyucusu da elbette biziz.*”¹⁴⁴ ayetinin tefsir çalışmasında ise; “Müslümanlığın geleceği yoktur, Müslüman toplumlar yok olacaktır.” diye düşünen gruplara karşılık Allah’ın bu va’dini delil getirerek Müslümanların ye’se düşmeleri konusuna eleştiri de bulunmuştur.

“*Görüyoruz ki: Allahü zül’celâl Kur’an’ın ebediyetini en kavî te’kidlerle va’d buyuruyor. Va’d-i ilahîde hulf tasavvuru kabil midir? Pek a’lâ! Kur’an-ı muhafaza İslâmî; İslâmî mahafaza ise Müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur’an’ın yeryüzünde yaşamasına imkân düşünebilir miyiz?*”¹⁴⁵

Mehmet Akif’in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Kur’an-ı Kerim’in tahrif ve değişime uğramadan kıyamete kadar korunmasını dönemin sosyal sorunları olarak değerlendirdiği Müslüman toplumların yanlış tutumlarına eleştiri mahiyetinde ele almıştır.

IV. MEHMET AKİF’İN SEMİYYÂT KONUSUNA DAİR DÜŞÜNCELERİ

Akif’in semiyât konularını eserlerine işleyişi ahiret ve melek inancını ispatlama ve insanlara kazandırma şeklinde değildir. Eserlerinde hâkim olan topluma nasihat etme havası içerisinde konuları ele almıştır.

A. MELEKLERE İMAN

Mehmet Akif Ersoy’un eserlerinde meleklere iman başlığı altında değerlendirebileceğimiz çalışmalarına rastlamadık. Sadece kader bahsinde de ele aldığımız insanın meleklerden üstünlüğü konusunda insanın iradesi ve kıymetine değinmiştir.

“*Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:*

¹⁴⁴ El-Hicr, 15/9.

¹⁴⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C. X, Aded. 257 (Ağustos 1326) s. 365.

*Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir.”*¹⁴⁶

B. AHİRETE İMAN

Ahiret, İslam âlimlerinin çoğunun görüşüne göre İsrâfil (a.s.)’ın Sûr’a üflemesiyle başlayan cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmesine kadarki olan hayata denir. Kişinin ölümden sonraki hayatın ilki olan kabir hayatını da bu dünyadan farklı bir hayata geçildiği için ahiret hayatından sayılır.¹⁴⁷

Kur’an-ı Kerim’de ahiret inancının imanın şartlarından olduğunu ispatlayan birçok ayet bulunmaktadır:

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; ... tutum ve davranışlarıdır.”*¹⁴⁸

*“Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.”*¹⁴⁹

Ahiret hayatının varlığı konusunda İslam âlimleri hemfikirdirler ancak bu hayatın mahiyeti ve bu hayatın içinde ruh-beden birlikteliğinin mahiyeti, azabın ruha mı bedene mi olacağı yönünde ihtilaflar vardır.¹⁵⁰ Çalışmamızın konusu ve düşüncelerini incelediğimiz Âkif’in bu tartışmalı kelâmî problemlere atfı olmadığı için o konulara girilmeyecektir.

Mehmet Akif’in ahiret yaşantısı ve iman esası olarak bahsettiği kısımlar oldukça azdır. Ancak dünya hayatı ve ahiret hayatı arasındaki zorunlu ilişkiden bahsedip ahiret hayatının varlığını akli olarak ispatlamaya çalışmıştır.

“Eğer maksudu ancak âhiret olsaydı Yezdân’ın;

Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyanın?

“Ezel”den ayrılan ruhun nişîmen-gâh-ı bâkîsi

---

¹⁴⁶ Ersoy, a.g.e., s. 90-92.

¹⁴⁷ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 9. b., Tekin Kitabevi, Konya, 2016, s. 431.

¹⁴⁸ El-Bakara,2/177.

¹⁴⁹ El-Bakara,2/4.

¹⁵⁰ Çağfer Karadaş, *İslam Düşüncesinde Ahiret*, 1. b., Emin Yayınları, Bursa, 2008, s. 95.

“Ebed”ken, yolda eşbâhın niçin olsun mülâkîsi? ”¹⁵¹

Şiirinin devamında da şöyle ifade etmiştir:

““Cihânın aslı yoktur, çünkü fânidir” diyen sersem,

Ne der “Öyleyse hilkat pek abes bir şey çıkar” dersem?

Nedir dünyâya gelmekten garaz, gitmek midir ancak?

Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak? ”¹⁵²

Dünya hayatını önemsiz gören ahirette her arzu ettiğinin kendisine verileceğini düşünen kişiler eleştirip bu dünyada ne ektiye öbür dünyada karşısına onun verileceğini söylemiştir. İnsan ömrünün, dünya hayatının sonlu olduğunu ancak mükâfat ve cezalarla süresiz kılınacağını da eklemiştir.

“Nihâyet neyse idrâk ettiğin şey ömr-i fâniden;

Onun bir ayıdır mutlak nasibin ömr-i sânîden. ”¹⁵³

Ahret hayatının varlığına şüphe olmadığını ve kişilerin dünya hayatında gaflete düşenleri sonsuz hayat için de uyarmıştır.

“Evet, bir ömr-i sânî var: Değil hilkat abes mâdâm,

Sen ey Gâfil beşer, âlemde bir te'mîn-i istikbâl

Edeydim, der çekersin ihtiyârî bir yığın âlâm.

Eğer üç günlük istikbâl için ferdâyı anmazsan,

Hederdir, korkarım, dünyâda imrâr ettiğin eyyâm. ”¹⁵⁴

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi Akif, ahiretin varlığını aklî bir çıkarımla ispatlamaya çalışmış, dünya hayatını değersiz görüp tembellik yapan Müslümanları uyarmıştır. Dünya ve ahiret hayatının dengesini kuramayan dünyaya gereğinde fazla değer verip ahireti unutanları da şiirlerinde unutmamıştır. Ahiret hayatının nasıl olduğu üzerinde durmamış halkı ilgilendiren kısmını eserlerine almıştır.

---

¹⁵¹ Ersoy a.g.e, s. 536.

¹⁵² a.g.e., s.538

¹⁵³ a.g.e., s. 536.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 242.

Ahret halleriyle ilgili hususlardan olan kıyamet vakti, mahşer gibi kavramları eserlerinde kullanmıştır.

“Yâ Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?

Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı!”¹⁵⁵

Ahret hayatının hallerinden olan kıyametin zamanı ile ilgili Nâziat Suresinden bir ayetin¹⁵⁶ tefsir çalışmasını yapmıştır. Müşriklerin kıyametin ne zaman meydana geleceğini ısrarla sormaları üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vereceği cevap mahiyetindeki ayeti şöyle tefsir etmiştir: *“Yani sana hiç taalluku bulunmayan, anlaşılmasına sence bir ihtiyaç olmayan bu mes’eleği neden kendine ukde edip duruyorsun? Bu edebî bir sırdır ki halli ilm-i ilâhîye dayanır. Senin vazifen kıyameti düşünüp korkanları müdhiş gününün şedâidinden haberdâr ederek uyandırmak; yaşadıkları müddetçe salâh içinde, mekârim-i ahlâk içinde yaşatmak suretiyle o yevm-i hesaba hazırlamaktır. İkide birde bu suali soran erbeb-ı inada gelince, onları kendi haline bırak... Sen de sırf seni sıkmak maksadıyla ileri sürdükleri bu suali kendine derd etme, bununla uğraşma.”¹⁵⁷*

Bir mezarlık başında tasavvur ettiği kıyamet anını şöyle dile getirmiştir:

“Hayâle daldım; o fûshat-serâ-yı dûrâ-dûr

Göründü dîde-i medhûşa bir cihân-ı nüşûr!

Kefen be-dûş-i bekâ bî-nihâye ecsâdın,

O, dehri hîçe sayan, kârvân-ı ecdâdın

Akın akın geçerek pîşgâh-ı izzette,

-Muhît-i hayf ü recâdan makam-ı hayrette-

Kıyâm-ı aczini seyreyledim... Ne dehşetmiş

Süücûd-i hilkatî görmek huzûr-ı kudrette!”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ersoy, a.g.e., s. 372. Ayrıca bkz. s. 32, 204, 822, 876.

¹⁵⁶ En-Nâziat, 79/42-46.

¹⁵⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C. VIII, Aded. 188 (Mart 1328), s. 93-94.

¹⁵⁸ Ersoy, a.g.e. s. 90-92.

Akif, ahiret hallerinden yeniden diriliŖten sonra mahŖerde toplanma aŖaması olan anın bir mezarlık baŖındaki ocuęun Mülk Suresini okuyuŖu esnasında hayal etmiŖtir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEHMET AKİF ERSOY'UN DÖNEMİN TARTIŞMALI
KONULARINA DAİR DÜŞÜNCELERİ

I. DÎNÎ YENİLENME

20. yüzyılda İslam toplumlarının siyasi, iktisadi, sosyal ve ilmi yönden içinde buldukları zor durumlardan kurtarmak için çeşitleri aydınlar fikirlerini beyan etmişlerdir. Memleketin sorunlarına çözüm getirmek maksadıyla Avrupa'ya gönderilen gençlerin bir kısmının ve Batılı tarzda düşünceye sahip kişilerin dini, dini düşünce ve yaşantıyı ortadan kaldırarak Batılı devletlerin seviyesine gelinebileceğini iddia etmeleri üzerine Akif, Süleymaniye Kürsüsü'nden seslendirdiği vaizini şöyle konuşurmuştur:

“Bir selamet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak,

Dîni kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!

O zaman iş bitecekmış...”¹⁵⁹

Aynı eserinin devamında ise;

“Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:

“Medeniyyette teâlîsi umûmen Şark'ın,

Yalnız bir yolu ta'kîb ederek kâbildir;

Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.

Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,

Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.

Garb'in efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;

Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:

İçtimâî, edebî, hâsılı her mes'elede,

Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.

Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ o belâ,

Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!”¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Ersoy, a.g.e., s. 302.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 332.

Dönemin aydınlarının fikirlerini bu şekilde sıralarken halkın da fikirlerine değinmiştir:

*“Yenilik nâmına vahy inse kabûl eylememek.
Şöyle dursun o teceddüd ki dışardan gelecek,
Kendi milliyyetinin kendi muhâtinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddüdlere hattâ udvan!
Müşterek hissi budur işte avâmın sizde.”*¹⁶¹

Akif, halkın göreneklere bağlı kalarak Batı’dan gelebilecek her türlü yeniliklere kendini kapatmasıyla birlikte milli kültüre uygun yeniliklere dahi karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Aydın kesim ve halkın bu tutumlarını ısrarla devam ettirmeleri aydın-halk çatışmasına sebep olmuş ortak fikir birliğine kavuşamamışlardır.

Asıl terakkinin dini doğru anlamakla olacağını düşünen Akif, aydınların dini doğru anlamadıklarını düşünmüştür. İslam’ın ilerlemeye karşı olmadığını ilim ve tekniğin destekçisi olduğunu dile getirmiştir.

*“Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm’ı telâkkileri gâyet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
Bilmiyorlar ki: Ulûmun ezeli dâyesidir,
Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.
Mündemic sîne-i sâfında bütün insanlık..
Bunu teslim eder insâfi olanlar azıcık.”*¹⁶²

İslam’ın ilerlemeye olan katkısını görmek için İslam’ın doğduğu yıllara gitmek gerektiğini dile getirmiştir. İnsanların kendi elleriyle taştan yonttukları şeylere taptığı,

---

¹⁶¹ Ersoy, a.g.e., s. 332.

¹⁶² a.g.e., s. 338.

kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü cahilliğin en uç noktalarda olduğu zamanlarda toplumu uygarlık seviyesine İslam'ın çıkardığını belirtmiştir.

*“Hâil olsaydı terakkîye eğer Şer’-i mübîn,
Devr-i mes’ûd-kudûmuyle giren Asr-ı Güzîn,
En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhûr?
Mündemic olmasa rûhunda onun nâ-mahsûr
Bir tekâmül, o kadar hârika nereden doğacak?”¹⁶³*

İslam'ın terakkiye engel olmadığını ispatlamaya çalışan Akif, bu noktada İslam'ı doğru anlamının önemi üzerinde durmuştur.

Mehmet Akif'e göre 19. yüzyıl dini anlayışında, yorumlanmasında yeni bir pencere açılması taraftarıdır. Buna sebep olan durumun halkın yaşantısında dini yozlaştırdığı, gelenek ve görenek haline getirilmiş bir dini algının olması durumudur. Aynı zamanda Batılı tarza düşüncelerin ve hareketlerin zuhur etmesi bu ihtiyacı artırmıştır. Batı bu noktada tek sebep değil dinde ıslahatı hızlandırıcı faktörüdür.¹⁶⁴ Akif'in dini yaşamın ihyası için sunduğu yöntem asr-ı saadet devrinin örnek alınmasıdır.

Akif'in Al-i İmran Suresinden 200. ayetinin tefsirinde bu konuyla ilgili şunları dile getirmiştir: *“Son zamanlarda Müslümanlığı ya büsbütün ortadan kaldırmak yâhud ötesini beri ederek şeriatta bir teceddüd husûle getirmek isteyenler türedi. Biz bu adamların söylediklerini işittik, yazdıklarını okuduk. “Din kaldırılmalı!” diyenlerin dünyadan; “Teceddüd husûle getirmeli” fikrini besleyenlerin de dinden alabildiğine gafil olduklarına iman ettik.”¹⁶⁵*

Akif'in dinde teceddüd çalışmalarına destek olduğunu söyleyen kesimin delil olarak gösterdikleri Asım şiirinden şu bölümdür;

“Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhâmı,

¹⁶³ Ersoy, a.g.e., s. 340.

¹⁶⁴ Ahmet Faruk Kılıç, *Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, 1. b., Değişim Yayınları, İstanbul, s. 123.

¹⁶⁵ Şengüler, a.g.e., C. IX, s. 158.

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı."¹⁶⁶

Ancak Akif'in tüm eserleri dikkate alınarak incelendiğinde asıl ifade etmek istedikleri anlaşılır. Eliaçık'ın bu ifadelere yorumu şu şekilde olmuştur: "*İslamı modern çağa beğendirmek için eğip bükmekten değil, modern çağı anlamaktan ve ona, onun diliyle cevap vermekten bahsediyor.*"¹⁶⁷ 19. yüzyıl dünyasını ve insanın doğru bir şekilde analiz edip ihtiyaç ve problemlerini belirledikten sonra çözüm önerilerini sıralama Akif'in eserlerinde de göze çarpan durumdur. Yani Akif, asra karşı bir tutum beslemekten ziyade asrı doğru anlamaya gayret etmiştir. Bu noktada Batıcı ve taklitçi düşünürlerle birlikte dini yanlış anlayan sorunları göremeyen tembel düşünörlere tavır almıştır. Asıl kaynaklardan uzaklaşan toplumun gelenek ve görenek merkezli hayatlarını eleştirmiştir. Hurafe ve bi'datlardan uzaklaşılması için Kur'an ve Sünnet eksenli Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabenin hayatlarının örnek alınmasını tavsiye etmiştir.

Ona göre , "*Dini yenilenme düşüncesi, geleneksel din algısı ve anlayışının aksine, modern çağın gereklilik olarak gördüğü yeni enstrümanlarla –akıl, çalışma, üretme, tekamül vs. gibi- inşa edilmektedir. Esasen bu zihniyet değişimidir.*"¹⁶⁸

Dönemin problemlerine cevap verebilecek dinamik bir dinimizin olduğunu asıl problemin ilim adamlarının eksikliği olduğunu dile getirmiştir.

"Kilitlidir kapı "ümmî duhât" için, amma

Kıyâm-ı haşre kadar ictihâd eder "ulemâ".

Evet, şerâiti mevcûd olunca insanda;

*Ne kaldı men' edecek ictihâdı, meydanda?"*¹⁶⁹

İncelenmesi gereken bir diğere husus; Cumhuriyetin ilk yıllarında dini yaşantıya eklenen bir takım yeni durumlara karşı Akif'in tutumlarının nasıl olduğudur. Bu dönem Mehmet Akif'e Kur'an'ın tercüme edilme görevinin verilmek istenmesiyle aynı dönemdir. Bu görevi kabul ederken çalışmanın adının meal olarak belirlenmesi ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiriyle birlikte basılması şartlarını sunduktan sonra kabul

¹⁶⁶ Ersoy, a.g.e., s. 734.

¹⁶⁷ R. İhsan Eliaçık, *Mehmet Akif Ersoy*, 2. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 2016, s. 53.

¹⁶⁸ Mehmet Akgöl, "Mehmet Akif'in Düşüncesinde Dinî Yenilenme", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 499.

¹⁶⁹ Ersoy, a.g.e., s. 472.

etmiştir. Çalışmalarını yaptığı sırada ezanın Türkçe okunmaya başlanması ve önemli gün ve gecelerde Kur'an'ın tercümesinin okunmaya başlanması ona aldığı kararları sorgulamaya başlatmıştır. Bu faaliyetlerin artacağını duyan Akif, çalışmasını teslim etmemiştir.¹⁷⁰

Akif'in tercümesini bitirdiği halde teslim edemeyişi bir anda verilmiş bir karar değildir. 1928-1932 yılları arasında tereddüde düşüp çalışmasını temize almıştır. 1932 yılında dini alanda yapılan inkılaplar ülke geneline yayılınca Akif anlaşmasını fes etmiştir.¹⁷¹

Özetle Akif'in dinî yenileme, ıslahat, teceddüd gibi çalışmalara yaklaşımı dine ve dini yaşantıya eklemeler ve yenilik yapmak şeklinde olmamıştır. Bu tür olaylarında karşısında yer almıştır. Aksine dini yaşantıyı düzeltmek için asr-ı saadet döneminin incelenmesi ve örnek alınmasını sık sık tavsiye etmiştir. Ayrıca geçmişteki ilim adamlarından Gazzali, İbn-i Sina gibi kişilerin dini problemler karşısında takındıkları tavırları ve çözüm üretme çabalarını günümüz aydınlarına da önermiştir. Ülkenin çağın gerisinde kalışının sebebi olarak gösterilen İslam'ın doğru anlaşılması gerektiğini ancak bu şekilde yükselmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Çağın problemlerine Kur'an merkezli çözümler üretilebileceğini bunun da iyi alınmış eğitimle sağlanabileceğini düşünmüştür.

II. EĞİTİM

Mehmet Akif, toplumun kalkınmasının çocuk ve genç neslin aileden başlayan eğitiminin okulla da desteklenmesiyle olacağını düşünmüştür. Vatansever, çalışkan, cesur, ahlaklı ve ideali olan gençlerin yetiştirilmesinin çocuk yaşlarda verilen telkinlerle olacağını ifade etmiştir. Bu konu bağlamında eğitim değerlerini sıkça işlemiş olduğu Asım şiirinde kişilerin daha çocuk yaşta ümitsizliğe düşürülmesine şöyle eleştiride bulunmuştur:

“Bana dünyaya çıkarken “Batacaksın!” dediler...

Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!

Ye'si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;

---

¹⁷⁰ Düzdağ, a.g.e., s. 127-128-129.

¹⁷¹ Cündioğlu, a.g.e., s. 171-172.

Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?”¹⁷²

Çocukluk döneminde din duygusu ile birlikte milli değerlerin ailede verilmesi devletin şanlı tarihinin çocuklara anlatılarak kültürün devamının sağlanması gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca Akif, bir makalesinde anne-babaların çocuklarını yalnız kendi terbiyeleri ile yetiştirmemeleri gerektiğini Hz. Ali'nin ebeveyn ve çocukların farklı zamanlarda yetiştiklerini ve bunu göze alarak davranılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷³

Akif'in eğitim kurumları hakkındaki fikirlerine geçtiğimizde geleneksel eğitim veren medreseler ve Batı tarzında yeni açılan yüksekokul ve mektepleri incelememiz gerekir. Yaşadığı dönemde eğitim faaliyetleri medreseler tarafından yürütülmüş ancak son asırda yeni mektepler mülkiye, tıbbiye, bahriyye, ziraat ismiyle açılmaya başlanmıştır. Eserlerinde mektep-medrese ikiliğini ele almış, bu yeni mekteplere neden ihtiyaç duyulduğunu medreselerin görevlerini yerini getirip getirmemelerini tartışmıştır. Eğitim konusunun ele alındığı Asım şiirinde Köse İmam karakteri medrese, Hocasâde ise mektep yapılarının savunucuları olmuşlardır. Köse İmam, medreselerin gözden düşüğünü, sahipsiz kaldığını ama buna rağmen halen çalışmalarını yürüttüğünü ifade etmiştir.

“Şehre müftî veriyor, minbere, mihrâba imam.

Hutabânız oradandır, oradan vâiziniz;

Oradandır hocanız, kayyiminiz, hâfızınız.

Adli tevzî' edecek hâkime fıkıh öğreten o;

Hele köy köy dolaşıp köylüyü insan eden o.”¹⁷⁴

Günün şartlarına binaen açılan yüksekokulların ise kuruluş gayelerine uygun eleman yetiştirmede başarısız olduğu ihtiyaç olduğunda yine dış ülkelerden eleman talep edildiğini söylemiştir.

“İşimiz düştü mü tersaneye yahut denize,

Mutlaka, âdetamizdir, koşarız İngiliz'e,”¹⁷⁵

¹⁷² Ersoy, a.g.e., s.714.

¹⁷³ Abdülkerim Abdülkadiroğlu- Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 44.

¹⁷⁴ Ersoy, a.g.e., s. 682.

Her ne kadar Köse İmam'ın ağzıyla ifadelendirilmiş olsa da bunlar Akif'in de düşünceleridir. Zira bu noktada Hocazâde de Köse İmam'a katılmıştır. Dönemin aydınlarıyla köy halkının arasındaki açıklığı medrese hocalarının kapattığını ancak bunun da tahribata uğradığını medreselerin de tıpkı mektepler gibi ıslah edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu konudaki düşüncelerini pekiştirmek için Mehmet Akif bir olay hikayelemiştir. Konya'nın bir köyünde halkın, öğretmeni kovması haberini alan Akif orada bir vaaz verip İslam'ın ilme verdiği değeri, ilmin Çin de dahi olsa gidip alınması gerektiğini ve yaptıkları işin yanlış olduğunu söylemiştir. Ancak işin aslının başka olduğunu öğrenen Akif, öğretmenin iman ve ibadetten uzak, halkın değerlerini tanımayan, kılık-kıyafete özen göstermeyen temizlik anlayışı olmayan adabı muaşeretini bilmeyen bir öğretmen profilini eleştirmiştir.¹⁷⁶

Akif'e göre “İçinde bulunduğu toplumun hayat anlayışına, örf ve âdetlerine, özellikle dinî telakkilerine saygılı olmayan öğretmenler Anadolu'da eğitim ve öğretimin yeterli seviyede yaygınlaşmasına engel olmuştur. Halk, düşüncesinin ve yaşayışının kendi gibi olmadığını gördüğü öğretmene güvenmemiş, dolayısıyla söylediklerini kabul etmemiş hatta çocuğunu o öğretmene teslim etmekten kaçınmıştır.”¹⁷⁷ Bu noktada Akif öğretmen olacak kişide bulunması gereken özellikleri de belirlemiştir.

““Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı,

Edepli, sonra liyakatlı, sonra vicadanlı.”¹⁷⁸

Çocuklara ve gençlere halkın istediği şekilde öğretmen yetiştirecek kurumların olmadığı, sadece medrese ve mektebin bulunduğu ve bunların da yetersiz kaldığı dile getirmiştir. Günümüz medreselerinde neden İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Gazzali gibi alimlerin yetişmediğini sorgulamıştır. Ancak medreseyi yıkıp onun enkazıyla okul inşa etme zihniyeti inkılapçıların en belirgin özelliği olarak zikredip bunun da çözüm olmadığı şu dizelerle aktarmıştır:

“Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir?

Onu en çolpa herifler de emîn ol, becerir.

---

¹⁷⁵ Ersoy, a.g.e., s. 682.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 686-690.

¹⁷⁷ Ali Özer, *Mehmet Akif ve Eğitim*, İzmir İlahiyat Üniversitesi Vakfı, İzmir, 1991, s. 50.

¹⁷⁸ Ersoy, a.g.e., s. 482.

Sâde sen gösteriver “İşte budur kubbe!” diye;

İki ırgatla iner şimdi Süleymaniyye.

Ama gel kaldıralım dendi mi, heyhât, o zaman,

Bir Süleyman daha lâzım yeniden bir de Sinan.”¹⁷⁹

Mehmet Akif, Asım şiirinin devamında Hocasâde ve Asım'ı karşılıklı konuşturmuş, arzu ettiği nesle önerilerde bulunmuştur. İslam aleminin kalkınmasının eğitimle olacağını yeni eğitim kurumlarında Batı'nın yakalamış olduğu ilim, bilim, teknoloji alanlarında da derslerin verilmesi gerektiğini söylemiştir. Medreselerin de tamamen kaldırılmasını istememiş, ıslah edilmesi, gerektiğinde fen ve teknoloji alanında derslerin verilebileceği kurumlara dönüştürülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bunu yaparken atılan adımların kendi dini-kültürel birikimlerimiz kaynak alınarak, toplumun dönemsel ihtiyaçları düşünülerek taklit ve taassuptan uzak gerçekleştirmek gerektiğini vurgulamıştır.

Gerektiğinde öğrencilerin yurt dışına eğitim amaçlı gönderilmesini önermiştir. Ancak gönderilen gençlerin milli kimlik ve ahlakını kaybetmemeleri gerektiğini savunmuştur. Gençlerin orada sadece ilim tahsil etmelerini ve öğrendiklerini memleketlerine geri dönüp ülkenin kalkınması için kullanmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁰ Bu konuda Süleymaniye Kürsüsü'sünden şöyle seslenmiştir:

“Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem mesâînize son sür'atini.”¹⁸¹

Akif'e göre ideal insan iyi bir eğitimle “marifet” sahibi olmanın yanında “fazilet”li de olmalıdır. İslam ahlakıyla yetişmiş, dine ve kutsala bağlı olması gerektiğini dile getirir:¹⁸²

“Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

---

¹⁷⁹ Ersoy, a.g.e., s. 392.

¹⁸⁰ Yavuz Bülent Bakiler, *Mehmet Akif'in Çağdaş Türkiye İdeali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1990, s. 41. Ayrıca bkz. Ahmet Faruk Kılıç, “Uzlaşma Kültürümüzün İdeal Bir Örneği Olarak M. Akif Ersoy”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008, s. 45.

¹⁸¹ Ersoy, a.g.e., s. 342.

¹⁸² Ramazan Gülendam, “Mehmet Âkif'in İdeal İnsan Tipi”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008, s. 689.

Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.

Ma'rifet, ilkin, ahaliye sa'âdet verecek.

Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,

O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin,

Hayr-ı i'lâsına tahsis ile sarf etmek için.”¹⁸³

Dönemin birçok aydını eğitim alanında fikirlerini başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı Sırat-Müstakim dergisinde beyan etmiştir. Bunlardan Yusuf Akçura medreselerin Avrupa okullarıyla farkını şöyle dile getirir: “...Zamanımız Avrupa dârü'l-fünûnlarıyla İslâm medreseleri arasında gayet azîm farklar da vardır. Binâları kurûn-ı vüstâdan kalma üniversitelere girilirse, teşkilât ve tadrîsâtı hakkında henüz hiçbir fikir hâsıl etmeden evvel, yalnız manzara-i hâriciyyesi bile o farkı derhal göze çarptırır: Bunlar mamûr, şen ve temizdir; bizim dârülfünûnlardaki gibi bozuk döşemeler, dökülmüş sıvalar, çatlamış kemer ve kubbeler görünmez.”¹⁸⁴

Medreselerin sadece eğitim alanındaki eksikliğini değil fiziki şartlarının dahi elverişli olmadığını ifade eden düşünürler, Akif gibi medreselerin ıslahı konunu sık sık yazılarına işlemişlerdir.

Akif, iyi bir eğitim alınabilmesi için mevcut eğitim kurumlarının denetlenmesi ve eksikliklerinin belirlenmesi, gerektiğinde yeni kurumların açılmasını tavsiye etmiştir. Neticede gençlerin günün ihtiyaçlarının farkına varan ve bu ihtiyaçları temin edecek doğrultuda yetişmeleri gerektiğini savunmuştur.

III. KADIN VE AİLE HAYATI

20. yüzyıl dünya genelinde toplumsal değişimlerin ve gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Toplumsal algıların değişmesi kadınların sosyal ve ekonomik ortamda daha sık bulunması bu dönemin öne çıkan konusu olmuştur. Dönemin aydınları tarafından kadının toplum içindeki rolleri tartışılmış ve konuya farklı yaklaşımlar getirilmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Ersoy, a.g.e., s.778.

¹⁸⁴ Yusuf Akçura, “Medreselerin Islahı”, *Sebilü'r-Reşad*, C.IV, Aded. 79 (Şubat 1325), s. 7.

¹⁸⁵ Evren Karataş, “Mehmet Âkif Ersoy’un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri ve Safahat’ta Kadın Olgusu”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu* Bildiriler Kitabı ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008, s. 247.

Mehmet Akif'in kadın konusu hakkında düşüncelerini ise *Safahat*'ında sosyal olaylarının işlendiği şiirlerinde ve *Sebilü-r Reşad* dergisinde yayınladığı Muhammed Ferid Vecdi ve Abdülaziz Çaviş'ten yapmış olduğu çevirilerinden anlamak mümkündür.

Çaviş'in kadın hakkındaki yazılarının tercüme çalışmalarında kadın ve erkeğin İslam dinindeki konumunun şöyle ifade etmiştir.

*“Din-i İslâmdaki mevkie gelince kadını, erkeğine ile mükellef etmiş ise onunla mükellef eden, emirde, nehyde, tahzirde, tebşirde erkeğe ne ile hitap etmemiş ise kadına da aynı şekilde hitap eden, her iki cinsi – pek az ahkâm müstesna olmak üzere- yek diğëerinden ayırt etmiş kanun varsa şeriat-ı İslâmiye kanunudur.”*¹⁸⁶

Erkek ile kadının dini hükümlerdeki mükellefiyet, sevap, ceza gibi konularda aradaki küçük farklar istisna edilirse denk kabul edildiği düşüncelerini tercümelerinde kaleme almıştır. Erkeğin itikadi konularda ise karısına veya kızına hiçbir şekilde cebren kabul ettirmeye hakkı olmadığını da eklemiştir.¹⁸⁷

Akif'e göre sosyal ortamda kadın ailesiyle ilgilenen, çocuğuna terbiye veren, iyi bir gelecek hazırlama gayretinde olan merhametli ve fedakâr bir annedir. Kadın kavramı üzerinde dururken özellikle annelik sıfatını kullanmıştır ve bunun başka kültürlerden öğrenilmesinin mümkün olmadığını şöyle getirmiştir:

“Kadın, erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya...

Sapa düşmekte sizin şıklara, zannım, Asya!

Hakk'a tefviz ile üç tâne yetişmiş kızını;

Taşıyanlar bile varmış buradan baldızını,

Analık ilmi için Paris'e, yüksünmeyerek...

*Yük ağır, ecri de nisbetle azîm olsa gerek!”*¹⁸⁸

Kadının görevinin annelik olduğunu, ailenin geçimini sağlayan çalışma hayatında olanın kadın değil erkek olması gerektiğini ifade etmiştir. Erkeklerin meyhane, mahalle kahvesi gibi yerlerde vakit harcayıp tembellik yapmalarını kınamıştır.

¹⁸⁶ Şengüler, a.g.e., C. VIII, s. 259.

¹⁸⁷ Çaviş, a.g.e. s. 171- 174.

¹⁸⁸ Ersoy, a.g.e., s. 324.

*“Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakin düşünme çocuklar aceb ne yer evde?
Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa;
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksa!
Zavallı ben... Çamaşır, tahta, her gün uğraş da,
Sonunda bir paralar yok, el elde baş başta!
O tahtalar, çamaşırlar da geçti: Yok hâlim...
Ayakta sallanışım zorladır Hudâ âlim!
Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;”¹⁸⁹*

Şiirinin devamında ise sarhoş ve kumarbaz bir babanın sefalet içinde olan ailesinin bu durumdan etkilenen çocuklarından bahsetmiştir. Evlilik yaşına gelen bir genç kızın sarhoşun kızı olması sebebiyle evlenememesi, okula giden çocuğun ise okuldan kovulmasını örnek vermiştir. Bu olumsuz duruma rağmen çocuğun eve gelmeyen babasını özlemesini betimlemiştir. Kadının da çocuğun ısrarlarına dayanamayıp babayı aramak için yanında bir başka erkeği alarak sokağa çıkması ve meyhaneye gitmesi dikkat çeken bir durumdur. Kadın kocasına nasihatte bulunulmasını istediğinde adamın sinirlenip karısını boşaması aile hayatındaki trajediyi gözler önüne sermiştir.

Akif’in Asım şiirinde dönemin aile kültürünün yozlaştığını Köse İmam’ın ağzıyla seslendirmiştir. Köse İmam, zaten evli olan komşusunun zamanla evinde çalışan Rum bir kadın için fiziki değişiminden, namazdan, cemaatten uzaklaştığına dikkat çekmiştir. Adamın iffet ve ahlak bakımından düşük olan kadınla evlenebilmek için Köse İmam’a gelip ilmühaber istemesini eleştirmiştir. Köse İmam adamın ikinci bir evlilik yapmasını Sünnet’e dayandırmasına kızmış bu durumun belli şartlar altında gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

“İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?”

---

¹⁸⁹ Ersoy, a.g.e., s. 80.

Vâkîâ ba'zen olur, dörde kadar evlenilir...

Bu kimin harcı, a sersem, hele bir kere düşün!

Tek kadın çok sana emsâl olan erkekler için.

Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan mefkûd;

Tamtakır bir kese var ortada, bir sıska vücûd!”¹⁹⁰

Akif, “Meyhane” ve “Köse İmam” şiirlerinde kadını “*Senin karım dediğin âdetâ pabuç gibidir.*”¹⁹¹ ifadesindeki gibi eşya gibi gören biraz vakit geçtikten sonra değiştiren ve bunları yaparken dini alet eden, şeriatin çok eşliliğe izin vermesinin arkasına sığınan erkeklere itiraz etmiştir.

Aile içi şiddet yapan kadınları döven “*Keyfim ister döverim, sen diyemezsin: “Dövme!”*”¹⁹² zihniyetine sahip erkekleri eleştirmiştir. Aile birliğini sonlandırmak isteyenlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “*Bir talâk oldu mu dünyâda, semâlar titrer*”¹⁹³ sözünü göz önünde bulundurmaları gerektiğine işaret etmiştir. Kadınların gönüllerinin kırılmadan, dövülmeden boşanılmasını ve maddi olarak ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğine de değinmiştir.

İslam’ın asıl kaynaklarından uzaklaşılmasının, kötü alışkanlıkların edinilmesinin aile hayatına olumsuz etkilerinden bahsetmiştir. Bir toplumun en küçük yapısının bozulmasıyla sosyal ortamda da çatlakların oluşacağını dile getirmiştir.

“Sıtma, fuhuş, içki, kumar türlü fecâyi’ salgın...

Sonra söylenmeyecek şekli de var hastalığın.

Bir taraftan bulanır levse hesapsız nâmus;

...

Evlenip âile teşkili bugün zor geliyor,

---

¹⁹⁰ Ersoy, a.g.e., s.234.

¹⁹¹ a.g.e., s. 84.

¹⁹² a.g.e., s. 232.

¹⁹³ a.g.e., s. 234.

Görüyorsun ya nikâhlar ne kadar seyreliyor!”¹⁹⁴

Akif'in sağlıklı bir aile hayatını “Mahalle Kahvesi” adlı şiirinde şu şekilde betimleyip tavsiye etmiştir:

*“‘‘Hayât-ı âile’’ isminde bir ma’îşet var;
Sa’âdet ancak odur... Dense hangimiz anlar?
Hayât-ı âile dünyâda en safâlî hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;
Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;
Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,
Dolaşsalar, seni kat kat bu hâleler sarsa;
Sarây-ı cenneti yurdunda görsen olmaz mı?
İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?”¹⁹⁵*

Toplumun refah içinde yaşamasını geleceğin mimarı olan çocukların mutlu ve huzurlu olan ev hayatlarına bağlamıştır. Aile bireyleri arasındaki sevgi ve saygının devamının sağlanması, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini M. Ferid Vecdi'nin “Kadın Erkekten Kaçmalı mı?” yazısını tercüme ederek belirtmiştir. F. Vecdi erkek ve kadın birbirlerini tamamlamak üzere yaratılmış olduğunu birbirlerinden ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir.¹⁹⁶ F. Vecdi'nin bir başka yazısında kadınların Allah'ın kendilerine tayin ettiği yerde bulunmaları gerektiği söylemiş çalışıp para kazanmayı erkeklerin görevi olarak görmüştür. “Öyleyse kadın ne yapsın? Evet, nasıl ana olacağını öğrensin? Validelik vezâifini, kavaninini nasıl tetebbu' etsin? Terbiye-i evlat meselesinin ihtiva eylediği dakayiki, gavâmızı nasıl nazar-i im'ana alsın?”¹⁹⁷ şeklinde kadının görevini söylemiştir.

Kadının öncelikli görevinin annelik olarak gören Akif, çocuk eğitiminde dayak ile terbiyeye karşı çıkmıştır. Dayak yoluyla terbiye gören annelerin çocuklarını da bu

---

¹⁹⁴ Ersoy, a.g.e., s. 664.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 214.

¹⁹⁶ Şengüler, a.g.e., C. VII, s. 570.

¹⁹⁷ a.g.e., C. VII, s. 491.

yönde terbiye etmeye çalıştıklarında çocukların bu duruma sessiz kalmadıklarını “Mahalle Kahvesinde” dile getirmiştir.¹⁹⁸

Akif şiirlerinde vefakâr annelerden bahsettiği kadar Batılılaşma yolunda gayret gösteren kadınlardan ve onların destekçilerinden de bahsetmiştir. Kadına verilen eğitimin karşısında olmadığını milli değerlerden, dini yaşantıdan ve ahlakından uzaklaşmaması için kendi topraklarımızda okul açılmasını desteklediğini ve Batılı tarzda verilecek eğitimin amacının başka olduğunu şöyle dile getirmiştir:

“Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet, Ruslardan...

Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!

Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...

Acırım tükürüğe billâhi tükürsem yüzüne!

Demiş olsaydı eğer: “Kızlara mektep lâzım...

Şu kadar vermelisin.” Kahrolayım kaçmazdım.”¹⁹⁹

Müslüman kadınların sosyete bilmedikleri için esarete olduklarını ve toplumun sefalet içinde kaldığını söyleyenlerle İslamcı düşünceye sahip kişilerin kadınlara ev hapsi yaşattığını düşünenlere karşı eleştiride bulunmuştur.

Özetle Akif, *Safahat* adlı eserinde kadını; eşi ve çocukları için endişelenen, eşi tarafından ilgi görmeyen ancak aile birliğini korumak isteyen, çalışkan, şefkatli ve merhametli bir anne olarak ele almıştır. Ayrıca birkaç yerde değindiği Batılılaşma gayretinde olan sosyete kadınları da eleştirmiştir.

---

¹⁹⁸ Ersoy, a.g.e., s. 222. “Geçende dövmek için yoklayayım dedim Kerim’i Bırak! Eşek değilim ben, deyip dikilmez mi?”

¹⁹⁹ Ersoy, a.g.e., s. 302-304.

SONUÇ

20. yüzyıl aydınlarından olan Mehmet Akif Ersoy; yaşadığı dönemin şartlarını çok iyi gözlemlemiş, toplumsal sorunlar ile dini anlayıştaki yanlış uygulamaları tespit etmiş ve eserlerinde bunların çözüm yollarını işlemiştir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının verdiği hüznü ve bu durum karşısında sunduğu çareleri dönemin diğer aydınları gibi ifade etmiştir. Çeşitli sebeplerle Doğu-Batı medeniyetlerini gözleme fırsatı bulan Akif, Müslüman toplumların birlik içinde olmadığını ve bunun neticesinde devletlerin dağılmaya başladığını eserlerinde anlatmıştır. Ayrıca ülkenin ilmi, kültürel, ekonomik durumları hakkında fikirlerini beyan etmiş ve Batı medeniyetleri karşısında geri kalındığını dile getirmiştir. Bu geri kalmışlığın sebebini Akif, İslam'ın ana kaynaklarından uzaklaşılması, dinin içine hurafe ve bi'datların sokulması olarak görmüştür. Bu hususta milli mücadele yıllarında Akif sadece düşünce adamı olarak değil eylem adamı olarak da görülmektedir. Birçok camide vermiş olduğu vaaz ve hutbelerle halka hem toplumsal hem dini konularda telkinlerde bulunmuştur.

Mehmet Akif dönemin kelim alimlerinden olmamasına rağmen eserlerinde dini konular bağlamında itikâdi- kelâmî düşüncelerine rastlanmaktadır. Ancak bu konular kelam ilmindeki gibi tartışmalı bir şekilde ele alınmamış mezhepsel bilgilere kader konusu haricinde değinilmemiştir. Kelam ilminde konuların genel itibarıyla ulûhiyyet, nübüvvet ve semiyât olarak incelenmesi sebebiyle Akif'in düşünceleri de bu şekilde ele alınmıştır.

İman konusunda imanın yerinin, kişinin kalbi olduğunu vurgulayıp iman kalbin tasdikidir düşüncesine yaklaşmıştır. Ancak iman ile amel arasında da kuvvetli bir bağ olduğunu sık sık dile getirmiştir. Akif'in dini düşüncelerine çoğunlukla toplumsal konuların işlediği kısımlarda, halka doğru bilgiler vermek amacıyla kaleme aldığı bölümlerde gözlenmektedir. Ulûhiyyet konuları bağlamında dönemin genel kelâmî problemi olan Allah'ın varlığını ve yaratılmış eşsiz güzelliklerin bir yaratıcısı olması gerektiğini şiirlerine işlemiştir. Kelam tarihinde en çok tartışılan konulardan olan kader ve tevekkül konularını halka sorumluluk bilinci aşlamak, tembellik ve miskinlikten kurtarmak bağlamında değinmiş, yanlış bir itikada sahip olduklarını eleştirel bir tarzla ifade etmiştir. Özellikle kader ve tevekkül konularındaki fikirleri dolayısıyla eleştirilen Akif'in düşünceleri çelişkili görülmüştür. Ancak eserlerinde hakim olan düşünce,

yaşanılan sıkıntılı dönem içerisinde tek çare olan çalışmak ve azmetmek eylemlerine dikkat çekip insan iradesini ön plana çıkaran ifadelerinin bulunması yönündedir.

Nübüvvet konusunda Allah'ın kuluna verdiği değere dikkat çekip peygamberler ve kitaplarıyla onu yalnız bırakmadığını dünya ve ahiret mutluluğu için bu inanç esaslarının doğru anlaşılması gerektiğini dile getirmiştir. Semiyât konularında ise dünya, ahiret, melek, insan kavramları üzerinde durmuş eserlerinin bazı kısımlarında dünya ve ahiret hayatı arasındaki bağlantıdan bahsetmiştir.

Akif'in Safahat'ından, yayınlamış olduğu makalelerinden, mektuplarından ve tercümelerinden dini konular hakkındaki fikirlere ulaşmak mümkündür. Ancak bu düşünceler toplumsal sorunların sebepleri ve çözümleri olarak ifade edilmiştir. Sokakta, evde cereyan eden bir olayın sonucunu dini yaşantıdan uzaklaşmaya bağlayan birçok şiiri vardır. Bu sebepten Akif'in dini konular hakkında düşünceleri dönemin sosyal olayları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

20. yüzyılda üzerinde konuşulan diğer mevzular hakkında da Akif düşüncelerini ifade etmekten kaçınmamıştır. Dinde teceddüd çalışmaları adı altında İslam'ı karalayan yanlış tanıtan birçok kimseye karşı eleştirilerini dile getirmiştir. İslam'ı ana kaynaklardan öğrenerek doğru bir şekilde hayata tatbik edilmesi gerektiğini, İslam'ın bilim ve teknoloji alanında ilerlemenin destekçisi olduğunu ısrarla vurgulayan söylemlere yer vermiştir. Bu gençlerin yeniden kalkınmayı sağlayacak iyi bir eğitim almalarını, dini ve ahlaki kimliklerini koruyarak sahip olduğu kültürel ve milli değerlerden uzaklaşmadan ülkelerine katkıda bulunmaları gerektiğini ifade etmiştir. İyi bir eğitimin aileden başladığını, başarılı bir çocuğun mutlu bir yuvada yetişeceğini, aile kurumunun sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Kadının sosyal ortamdaki konumuna da değinen Akif, eserlerinde kadının eşleri tarafından nasıl muamele gördüklerini hikaye tarzındaki şiirlerine işlemiştir.

Bu çalışmada 20. yüzyıl'da halk nezdindeki yanlış inanışlar, itikâdi-kelâmi problemler Akif'in eserlerinde toplumsal sorunlar bağlamında ele alınması işlenmiş, Akif'in halkı İslami yaşantıya yönlendirme amacıyla inanç esasları hakkında verdiği bilgiler aktarılmıştır. Akif'in eserlerinin sadece edebi ve sosyal açıdan değil dini boyutta da değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği düşünülmüştür. Özellikle ilahiyat bahisleri hakkında halka telkinlerde bulunması göz önünde bulundurulmuştur. Netice itibariyle

İtikâdi alandaki eleştirel fikirleri tespit edilip sebep ve şartlarıyla birlikte incelenince Akif'in düşüncelerinin daha doğru anlaşılacağı düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

- ABDUH Muhammet, “Kaza ve Kader”, çev. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim*, C. 2, Aded. 35, Temmuz 1324.
- ABDÜLHAMİT İrfan, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid esaslar*, çev. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- ABDÜLKADİROĞLU Abdülkerim, Nuran ABDÜLKADİROĞLU, *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, 1.b., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- AKÇAY Mustafa, *Mehmet Akif Ersoy'un Temel İnanç Esaslarına Bakışı*, 1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008.
- AKÇURA Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Kilit Yayınları, Ankara, 2012.
- AKÇURA Yusuf, “Medreselerin Islahı”, *Sebilü'r-Reşad*, C.4, Aded. 79, Şubat 1325.
- AKTAY Yasin, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, C. 6, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKGÜL Mehmet, “Mehmet Akif'in Düşüncesinde Dinî Yenilenme”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008.
- ALTUNTAŞ Halil, Muzaffer ŞAHİN, Kur'an-ı Kerim Meali, 7.b., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- ASLAN Hulusi, “Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı”, *Hikmet yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Hikmet Yurdu Yayınları, Malatya, 2014, C. 7, S. 13.
- BAKİLER Yavuz Bülent, *Mehmet Akif'in Çağdaş Türkiye İdeali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- CÜNDİOĞU Düccane, *Bir Kur'an Şairi*, 7.b., Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÇANTAY Hasan Basri, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
- ÇAVIŞ Abdülaziz, *Anglikan Kilisesine Cevap*, çev. Mehmet Akif Ersoy, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.
- ÇELEBİ İlyas, *İslam'ın İnanç Esasları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇELEBİ İlyas, *Kitaplara İman*, DİB Yayınları, Ankara, 2015.

- DAVUDOĞLU Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Yayınları, İstanbul.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Safahat Tetkikleri*, Med Yayınları, İstanbul, 1979.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Mehmet Âkif Ersoy*, 2.b., T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, M. Orhan OKAY “Mehmed Âkif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2003.
- EDİP Eşref, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.
- ELİAÇIK R. İhsan, *Mehmet Akif Ersoy*, 2.b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ERSOY Mehmet Âkif, *Safahat*, 1.b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.8, Aded. 191, Nisan 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.9, Aded. 223, K. Evvel 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Köy Hocası”, *Sebilü’r-Reşad*, C.15, Aded. 382, K. Evvel 1334.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C.9, Aded. 212, Eylül 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir” *Sebilü’r-Reşad*, C.18, Aded. 467, Şubat 1337.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.8, Aded. 187, Mart 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “ Hutbe ve Mevâiz İkinci Mev’zia”, *Sebilü’r- Reşad*, C.9, Aded 231,K. Nisani 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Hutbe ve Mevâiz Nasrullah Kürsüsünden” *Sebilü’r-Reşad*, C.18, Aded. 464, T. Sani 1336.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.8, Aded. 192, Nisan 1326.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.8, Aded. 208, Ağustos 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r- Reşad*, C.9, Aded. 214, Eylül 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C.8, Aded. 195, Mayıs 1328.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C.10, Aded. 257, Ağustos 1326.
- ERSOY Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, C.8, Aded. 188, Mart 1328.
- GÖLCÜK Şerafettin, *İslâm Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1989.
- GÖLCÜK Şerafettin, Süleyman TOPRAK, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 9.b., Tekin Kitabevi, Konya, 2016.

- GÜLENDAM Ramazan, “Mehmet Âkif’in İdeal İnsan Tipi”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gökay Yıldız, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008.
- GÜR Alim, “Doğu-Batı Dünyası Karşısında Mehmet Âkif”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya, 1997.
- HAKSAL Ali Haydar, *Âkif Duruşlu Âsım*, 1.b., İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARADAŞ Cağfer, *İslam Düşüncesinde Âhiret*, 1.b., Emin Yayınları, Bursa, 2008.
- KARATAŞ Evren, “Mehmet Âkif Ersoy’un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri ve Safahat’ta Kadın Olgusu”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* ed. Gökay Yıldız, C.1., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2009.
- KARAKOÇ Sezai, *Mehmed Âkif*, 21.b., Diriliş Yayınları, İstanbul, 2017.
- KARAMAN Hayreddin, *İslami Hareketler Öncüleri 4*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- KARPAT Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 4.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- KILIÇ Ahmet Faruk, *Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy’un Din ve Toplum Anlayışı*, 1.b., Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KILIÇ Ahmet Faruk, “Uzlaşma Kültürümüzün İdeal Bir Örneği Olarak M. Akif Ersoy”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* ed. Gökay Yıldız, C.1., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 2008.
- KUTAY Cemal, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 7.b., çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.
- ES-SÂBÛNÎ Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- OKAY Orhan, *Mehmed Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.
- ÖZ Mustafa, *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖZER Ali, *Mehmet Akif ve Eğitim*, İzmir İlahiyat Üniversitesi Vakfı, İzmir, 1991.
- ÖZLER Mevlüt, “İlâhî İsim ve Sıfatları Tesbitte Yöntem”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, S.1, 1997.

- ŞENGÜLER İsmail Hakkı, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*, C. 1-10, Mert Yayıncılık, İstanbul.
- TOPALOĞLU Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, C. XI, İstanbul, 1995.
- TOPALOĞLU Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara, 2014.
- TOPALOĞLU Bekir, Yusuf Şevki YAVUZ, İlyas ÇELEBİ, *İslam’da İman Esasları*, 2.b., DİB Yayınları, Ankara, 2015.
- TOPALOĞLU Bekir, İlyas ÇELEBİ, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 2.b., İsam Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOPÇU Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, 13.b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- TOPÇU Nurettin, *Mehmet Âkif*, 11.b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- TOPRAK Süleyman, “İnsanın Fiilleri Konusunda Maturidi ve Eşâ’ari Arasındaki İhtilaf”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1990.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001.
- YURDAGÜR Metin, *Allah’ın Sıfatları, Esmâü’l- Hüsnâ*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1984.
- YÜCEDOĞRU Tevfik, “Mukallidin İmanı”, Bursa, U.Ü.İ.F.D., C. XIV, S. 1, 2005.